

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Cyrlometodějská teologická fakulta

Katedra křesťanské sociální práce

Jitka Dobrovítovská

Doprovázení v umírání:

**zkušenost a náměty poetického ztvárnění vzájemného
sdílení pocitů v utrpení a v umírání**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Ludmila Nováčková

Olomouc 2009

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto absolventskou práci vypracovala samostatně a veškerá použitá literatura je uvedena v závěrečném seznamu.

V Olomouci dne 30. dubna 2009

Jitka Dobrovítovská

Poděkování:

Děkuji tímto především vedoucí mé práce PhDr. Ludmile Nováčkové za odborné konzultace a vstřícnou pomoc při vedení práce.

Za spolupráci a pomoc také děkuji Bc. Martině Ležákové, která mi pomáhala svými radami a zkušenostmi.

Děkuji také všem, s nimiž mi bylo dopřáno se setkat. Všem, kterým jsem mohla být nablízku a získat tak cennou životní zkušenost při doprovázení v posledním úseku života.

BÁSEŇ BOLEST

*Řekl jsem
Báseň
Ozvalo se
Bolest
Báseň
a Bolest
slova
téhož řádu
Žízeň
a vášně
obojího
Hladu
žalostná
touha
nekončícího
pádu
Řekl jsem
Bolest
Ozvalo se
Báseň*

Josef Javora

OBSAH

OBSAH	5
ÚVOD.....	6
1 PROBLEMATIKA SMRTI A UMÍRÁNÍ V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI.....	8
1.1 ÚVAHY O TABUIZACI SMRTI	8
2 PRINCIPY HOSPICOVÉ PÉČE O UMÍRAJÍCÍ A JEJICH BLÍZKÉ.....	11
2.1 MYŠLENKA HOSPICE.....	11
2.2 FORMY HOSPICOVÉ PÉČE.....	12
2.3 DOPROVÁZENÍ V UMÍRÁNÍ – PÉČE O UMÍRAJÍCÍ A JEJICH POTŘEBY	13
2.4 DOPROVÁZENÍ V UMÍRÁNÍ – PÉČE O POZŮSTALÉ	15
2.5 SPIRITUALITA.....	17
2.6 DOBROVOLNICTVÍ V HOSPICÍCH.....	19
3 NÁMĚTY A POETICKÁ ZTVÁRNĚNÍ VZÁJEMNÉHO SDÍLENÍ POCITŮ PŘI DOPROVÁZENÍ V UMÍRÁNÍ	23
3.1 POETICKÉ ZTVÁRNĚNÍ NÁMĚTU PODĚKOVÁNÍ, POMOCI A DUCHOVNÍ PODPORY DOBROVOLNÍKŮ	23
3.2 POETICKÉ ZTVÁRNĚNÍ MOŽNÝCH POCITŮ NEMOCNÝCH A UMÍRAJÍCÍCH	24
3.3 POETICKÉ ZTVÁRNĚNÍ MOŽNÝCH POCITŮ ZEMŘELÝCH.....	30
3.4 POETICKÉ ZTVÁRNĚNÍ MOŽNÝCH POCITŮ POZŮSTALÝCH A TRUHLÍCÍCH.....	35
4 ÚVAHY O TAJEMSTVÍ SMRTI	41
4.1 POETICKÉ ZTVÁRNĚNÍ TÉMATU SMRTI V BÁSNICKÉ TVORBĚ VÝZNAMNÝCH ČESKÝCH AUTORŮ.....	43
5 AUTORSKÁ POEZIE Z PROSTŘEDÍ HOSPICE A JEJÍ VÝZNAM.....	46
ZÁVĚR	48
PRAMENY A POUŽITÁ LITERATURA	51
SEZNAM PŘÍLOH.....	53

ÚVOD

Podnětem pro tuto práci byla má osobní zkušenost s doprovázením umírajících a jejich rodinných příslušníků v Hospici na Svatém Kopečku, kde pracuji pátým rokem. Byla mi takto darována možnost poznání a přiblížení se pocitům umírajících a jejich rodin z různých pohledů. Za tuto dobu, od otevření hospice v roce 2002, jsem prošla několika pracovními pozicemi – dobrovolník a zástupce dobrovolníků, recepční, asistentka pro klienty a nyní jsem ošetřovatelkou u lůžka nemocného. Zkušenostem a kompetencím jednotlivých pracovních pozic v hospicové péči jsem se věnovala ve své absolventské práci. Zde jsem se zabývala také podrobněji dobrovolnictvím a doprovázením nemocných.

Mé prožitky při doprovázení umírajících a jejich blízkých vyústily právě v období výkonu činnosti dobrovolníka a recepční v potřebu poetického vyjádření ve spirituální rovině. Tato iniciativa však nebyla na počátku přímým záměrem. Pomocí transformace prožitků formou poetického ztvárnění jsem takto zpracovávala své vnitřní pocity při doprovázení nemocných v hospici a při rozhovorech s příbuznými a pozůstalými. Na společných setkáních dobrovolníků sloužily některé z básní jako materiál k diskusi s cílem pomoci všem, kteří doprovázejí, zpracovat také vlastní prožitky a podělit se o svou zkušenost. V samizdatové podobě zpracování na počítači byly některé určeny také personálu a pozůstalým za stejným účelem. Později se staly námětem pro realizaci dobrovolnického projektu poetického ztvárnění vzájemného sdílení v utrpení a umírání. Nebyla jsem sama v podobné iniciativě. Spolu s kolegyní z řad dobrovolníků jsme básně z vlastní autorské tvorby sestavily a vydaly formou dvou básnických sbírek. První s názvem „*Střepiny ostrůvků života*“, druhá s názvem „*Radost a žal*“. Autorské verše jsou oficiální realizací projektu ve snaze přispět k přípravě širší veřejnosti k přijetí umírání a smrti a pomoci pozůstalým při zpracování zármutku. Také k podpoře vnímavosti a otevřenosti pro tajemství utrpení, ve snaze ukázat, že doprovázení umírajících je cestou pomoci pochopení smyslu utrpení a života.

Cílem mé práce je představit náměty poetického ztvárnění, jejich aplikaci na poznatky z praxe a studia a seznámit veřejnost s možností využití této aktivity. Budu se snažit nastínit orientaci v problematice smrti a umírání a odvrátit obavu při setkání

s umírajícím člověkem. Zaměřuji se zejména na vnímání spirituální roviny doprovázení. Chci se tímto podělit o svoji zkušenost s poskytnutím prostoru k přijetí smrti a umírání jako přirozené součásti života. Současně je mojí snahou přiblížit téma dobrovolnictví u lůžka umírajících a nemocných.

V práci představím ukázky a rozborů vlastní autorské tvorby se zaměřením na vnímání možných prožitků a pocitů umírajících, zemřelých, doprovázejících a pozůstalých. K vybraným námětům vždy doplním ilustrační příklad z praxe, který byl inspirací pro námět poetického ztvárnění situace.

Práci jsem strukturovala do pěti na sebe navazujících celků. V první kapitole se zamýšlím nad problematikou smrti a umírání v současné společnosti. Druhá kapitola je zaměřena na oblast a myšlenku hospice, hospicové péče, doprovázení v umírání a dobrovolnictví. Zmiňuji potřeby a péči o umírající, rovněž tak potřeby a péči o pozůstalé. V tomto směru považuji za důležité zabývat se zde otázkou zpracování zármutku a pomoci pozůstalým, neboť tato problematika se následně vztahuje k některým poetickým ztvárněním námětů a ilustračním příkladům. V její převážně teoretické části se zaměřuji také na vysvětlení pojmu a roviny spirituality. Kapitola třetí je praktickou částí příkladů poetického ztvárnění situací a vyjádření pocitů při doprovázení. Představuji vlastní autorskou tvorbu formou ilustračních příkladů z praxe, verši publikovanými v již zmíněných básnických sbírkách. Pouze v prvním případě poetického ztvárnění vztahu k dobrovolnictví se jedná o vlastní tvorbu dosud nepublikovanou. Další poetická ztvárnění jsou zaměřena na vztah a pocity umírajících a nemocných, zemřelých, pozůstalých a truchlících. Ilustrační příklady jsou vybrány chronologicky směrem ze stavu života, stavu umírání ke stavu konečnosti smrti. Čtvrtá kapitola v návaznosti na poslední ilustrační příklad rozvíjí úvahu o tajemství smrti, které provází člověka po celou dobu jeho existence. Proto zde také věnuji pozornost autorské poezii některých významných českých básníků, kteří zpracovávali téma umírání a smrti ve své tvorbě. V poslední kapitole se zabývám významem autorské poezie z prostředí hospice a možností jejího využití.

1 PROBLEMATIKA SMRTI A UMÍRÁNÍ V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

V úvodní kapitole se snažím nastínit vztah společnosti k fenoménu smrti a umírání. Negativní smýšlení většinové společnosti na danou problematiku se jeví, z hlediska její „atraktivity“ v porovnání s trendy odpovídajícími životu v dnešním světě, jako pochopitelné. Zdá se, že není nutno zabývat se podobnými věcmi, pokud se nás přímo nedotýkají. Opak je však pravdou.

1.1 Úvahy o tabuizaci smrti

„....pro smrt a truchlení není v současné společnosti místo, už tam přirozeně nepatří. Smrt je tabuizována, popírána, vytěsňena. Na smrt se přestalo myslet („zapomnělo se na ni jako na smrt“), pěstuje se kult mládí, zdraví a úspěšnosti. Smrt je vnímána jako něco negativního, nepatřičného, strašného, co je třeba skrýt před zraky veřejnosti.“¹

Můžeme říci, že každý člověk si je své smrtelnosti vědom, avšak většinou se snaží tuto skutečnost z mysli pokud možno vytěsnit. Proč myslet na „nejhorší“, když život skýtá tolik jiných aktuálnějších a příjemnějších témat a možných prožitků. V dnešní době supermarketů, zábavních center, reklamy, špičkových manažerů a orientace na výkon a zisk není místo ani zřejmá ochota přijímat věci neatraktivní jako je utrpení, smrt, umírání a stáří.

Všichni jsme smrtelní a smrt se jednoho dne dotkne každého z nás. Dochází ke stárnutí populace, přibývá starých a nemocných, nemoc vstupuje také do života mladých lidí, vzrůstá počet tragických úmrtí. Smrt je neustále přítomna. Ve snaze uniknout před konfrontací s nemocí a smrtí se však vzdalujeme jeden od druhého. Neumíme pak podat pomocnou ruku těm, kterých se smrt dotkne přímo ztrátou blízkého člověka. Raději zvolíme taktiku ústupu a odvedení pozornosti na jiné téma. Jednoho dne se však sami můžeme ocitnout v podobné situaci. Jak vzácný pro nás pak může být člověk, o kterého se budeme moci v těžkých chvílích opřít.

¹ ŠPATENKOVÁ, N. *Poradenství pro pozůstalé*. Praha: Grada Publishing, 2008, s. 11.

Neschopnost současné společnosti vyrovnat se se smrtí má mnoho důvodů. Mohlo by se sice zdát, že jsme lépe připraveni. Naše přírodní vědy a nové poznatky o lidské přirozenosti nám ukazují lepší cesty a prostředky, abychom dokázali sami sebe a rodinné příslušníky na nevyhnutelnou událost připravit. Místo toho však už neumíme být s umírajícím doma, nechat ho zemřít uprostřed svých blízkých.²

Umírání je dnes krutější než dříve – osamělé, zmechanizované a neosobní. Hospitalizace nemocného je často vyjádřením strachu, nejistoty blízkých a převoz do nemocnice je v mnoha případech již v době první fáze umírání. Orientujeme se na léčbu a není brán ohled na přání umírajícího, který potřebuje víc lidskou sounáležitost, klid, pokoj a důstojnost. Pacienti, kteří dnes umírají možná s menší fyzickou bolestí trpí více, zvláště citově a duševně.³

Ve společnosti je zřejmý odpor ke všemu, co by překračovalo uznávané normy zdraví. Beze sporu se tato skutečnost přenáší na ty, kterých se to bezprostředně týká, na těžce nemocné a umírající. Následkem toho se za soucitem s nemocnými často skrývá strach z vlastního utrpení a smrti. Příbuzní těžce nemocného jsou zasaženi, neunesou pohled na utrpení svého blízkého a v duchu si přejí, aby se konec dostavil co nejdříve. Často si sami nemocní neváží svého života tak, jak tomu bývalo dříve a tyto postoje nejsou potom dalece vzdáleny možným žádostem o eutanazii.⁴

Ve svém okolí jsem se často setkávala s podobnými názory a s rozdílným pojetím smysluplnosti lidského bytí. V podnikatelské sféře platilo krédo zdraví, úspěch a zisk. Také majitel jedné obchodní firmy byl z těch, kterých se v životě dotkla zásadním způsobem nemoc dlouhodobého charakteru. Dokonce dříve pobíral plný invalidní důchod. Dokázal se s pomocí odborníků opět vrátit do aktivního života a stát se dokonce úspěšným podnikatelem. Motivem, proč se mu podařilo vstát znovu do života, byla jeho slova „silná vůle a pracovitost“. Tyto faktory považoval ze své zkušenosti za záchranu a lék na všechny neduhy. To ještě víc posílilo jeho přesvědčení o zásadní a jediné smysluplnosti života v práci a aktivitě. Přímou s odporem vzhlížel ke stáří a nemoci. Za nemoc si podle jeho mínění člověk může sám svými nesprávnými

² Srov. KÜBLER-ROSSOVÁ, E. *Hovory s umírajícími*. Hradec Králové: Signum Unitatis, 1992, s. 10-13

³ Srov. tamtéž, s. 10-13.

⁴ Srov. VORLÍČEK, J., ADAM, Z. a kol., *Paliativní medicína*. Praha: Grada Publishing, 1998, s. 387.

postoji, chováním a výživou. Pokud pak člověk v konečné fázi z důvodu nevléčitelné nemoci „zabírá místo a prostředky ostatním“, měl by raději z tohoto světa co nejdříve zmizet, aby na jeho úkor nemusel stát zvyšovat pilným podnikatelům daně. Do budoucna si předsevzal setrvání v péči a pracovní aktivitě do vysokého věku. Smrt totiž může přijít v libovolném okamžiku a hlavně náhlým, rychlým stylem.

„Žijeme v době, kdy se hodnocení člověka mění: Mnohem častěji zaznívá otázka „*čím je tento člověk*“ než „*kdo je tento člověk*“. Všestranná zdatnost se stala základní ctností, užitek způsobem myšlení, úspěch cílem, výkon zákonem. Jak jinak než výkonem má člověk ospravedlňovat svou existenci? Avšak právě tento způsob myšlení se stává velkým ohrožením lidskosti člověka.“⁵

⁵ MUNZAROVÁ, M. *Proč NE eutanazii*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 63.

2 PRINCIPY HOSPICOVÉ PÉČE O UMÍRAJÍCÍ A JEJICH BLÍZKÉ

Hospic byl v období devadesátých let u nás dosud pojmem neznámým. První český hospic, Hospic Anežky České v Červeném Kostelci byl založen v roce 1995. V současné době působí na území naší republiky 13 lůžkových hospiců a plánuje se realizace stavby dalších zařízení. V této kapitole je mojí snahou myšlenku hospice přiblížit, představit možné formy hospicové péče se zaměřením na péči o umírající a jejich potřeby, možnosti péče o pozůstalé při zvládání zármutku, spirituální rovinu doprovázejícího vztahu. V závěru kapitoly se věnuji dobrovolnictví v hospici v rovině doprovázení jako vztahu

2.1 Myšlenka Hospice

„Největší hodnota hospicového hnutí tkví v jeho přínosu v péči o umírající a v tom, že znovu otevřelo možnost kladného přijetí nemoci a smrti.“⁶

Nové pojetí a snahu postavit téma umírání a přijetí umírajících, jakož i respektu jejich potřeb přinesla, u nás v devadesátých letech myšlenkou hospicové péče MUDr. Marie Svatošová. Zastává názor, že není řešením vytěsnění reality smrti, jakož i uvědomění si smrti vlastní, odsunout do pozadí a tvářit se, že problém neexistuje. V hospicové péči znamená doprovázení umírajících právě nutnost uvědomění si vlastní smrtelnosti i u toho, kdo umírající doprovází. Akceptace konečnosti pozemského života může usnadnit jeho vlastní prožívání a uznávání jiných hodnot, než je v dnešní konzumní společnosti obvyklé. Představuje snahu navrácení k tomu, co bylo pro dřívější generace naprosto obvyklé – neodvracet se od umírajícího v jeho posledních chvílích, ale naopak považovat ho do posledního okamžiku za plnohodnotnou bytost, která si naši pozornost právě v těchto posledních chvílích právem zaslouží.⁷

Nemocnému nebo umírajícímu člověku můžeme my sami předat něco ze svého prožitku pokoje, jistoty, které dotyčný ztrácí. Můžeme se snažit ovlivnit jeho postoj a tím usnadnit přijetí skutečnosti jím samotným. Nemocný takto může poznat v nemoci

⁶ MUNZAROVÁ, M. *Proč NE eutanazii*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 50.

⁷ Srov. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. Praha: Ecce Homo, 2003, s. 15-48.

a svých posledních dnech šanci, která se mu dostává tím, že právě ve stavu zklidnění a přijetí sebe sama je mu dána možnost ještě uvést do pořádku věci nebo vztahy, na které dosud nebyl čas. Právě k tomu však potřebuje naši podporu a podporu svých blízkých. Nezůstávat v posledních chvílích opuštěn a osamocen a netrpět v posledních chvílích života nesnesitelnou bolestí, psychickou bolest nevyjímaje – přesně tyto myšlenky představují principy hospiců. Také ohled na přání nemocného, právo na pravdivé informace o svém stavu a prognóze nemoci. Člověk je akceptován ve všech oblastech a jsou respektovány také jeho potřeby spirituální. Často může představovat pro člověka znovunalezení skrytých složek dosud odsouvaných do pozadí, jako péče o duši a odpovědi na otázky po smyslu života, smyslu utrpení, může mít i velký přínos a pochopení nepoznaných možností lidské existence za hranicemi pozemské konečnosti. Právě v umírání, kdy se snoubí nebe se zemí doslova v nepatrné hranici, mohou být mnohé otázky osvětleny.⁸

2.2 Formy hospicové péče

Domácí hospicová péče – znamená, že o nemocného pečuje rodina a využívá pomoci mobilního hospicového týmu. Představuje pro naprostou většinu nemocných optimální formu. Není však vždy dostačující. Časem může dojít k vyčerpání pečujícího, mohou být nevyhovující podmínky k bydlení, např. malé prostory v bytě. Dalším omezujícím faktorem může být i odbornost. Zvláště v místech, kde není žádná sesterská agentura poskytující domácí péči, nebo pokud tato agentura nemá speciálně vyškolené sestry pro hospicovou práci. Mobilní hospicová péče, kterou poskytují hospicová hnutí, pokrývá v současné době potřebu jen v několika málo regionech.

Stacionární hospicová péče – v určité fázi onemocnění může být pro některé pacienty tím nejvhodnějším řešením. Vše záleží na zdravotním stavu pacienta. Pacient je do hospicového stacionáře přijat ráno a odpoledne nebo navečer se vrací domů. Dopravu zajišťuje většinou rodina nebo příslušný hospic. Vždy záleží na dohodě a místních podmínkách. Tato forma je vhodná pouze pro nemocné v místě nebo blízkém okolí, kde se hospic nachází. Důvody takto poskytované péče mohou být:

1. diagnostické – nejčastěji z důvodu kontroly bolesti, kterou není možno zvládnout v domácím prostředí.

⁸ Srov. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice...*, s. 15-48.

2. léčebné – za účelem aplikace nejrůznější paliativní léčby.
3. psychoterapeutické – týká se především nemocných osamělých nebo takových, s nimiž rodina není schopna o jejich problémech hovořit
4. azylové – poskytuje se za účelem odpočinku pečujících členů rodiny v případě, kdy onemocnění trvá příliš dlouho. Může jít o dobré preventivní opatření, které je prevencí konfliktů a vyčerpání ze strany pečujících.

Lůžková hospicová péče – představuje institucionální péči o nemocného v závěru života, kdy je důraz kladen na jeho kvalitu a zvládání bolesti. V popředí je snaha, aby hospic nemocnému více připomínal domov než nemocnici. K tomu směřuje i přizpůsobení vnitřních prostor hospice, bezbariérovost a především volný režim dne. Návštěvy jsou v zařízení zásadně neomezené, mohou probíhat nepřetržitě po 24 hodin denně. Hospic umožňuje také rodinným příslušníkům a blízkým pobývat spolu s nemocným na pokoji s využitím příležitostného lůžka. Takto je možno doprovázet svého nemocného do posledních okamžiků jeho života.⁹

2.3 Doprovázení v umírání – péče o umírající a jejich potřeby

V hospicové péči se klade důraz na pojetí člověka jako celistvé osobnosti. Znamená to péči o člověka a uspokojování potřeb ve všech oblastech. Tato péče zahrnuje čtyři okruhy potřeb těžce nemocných – potřeby biologické, psychologické, sociální a spirituální. V rámci tohoto rozdělení je možno snáze si uvědomit, co vše může pro nemocného udělat lékař, co naopak můžeme udělat my a také to, co pro sebe třeba s naší pomocí může udělat sám pacient. Priorita potřeb se v průběhu nemoci mění. Jestliže na počátku byly prvořadé potřeby biologické, v závěrečné fázi nemoci se do popředí dostávají právě potřeby spirituální.¹⁰

V rámci potřeb biologických se jedná o vše, co potřebuje nemocné tělo, tj. příjem stravy, výdej produktů vlastního metabolismu a jeho kontrola, dostatek kyslíku, spánku a především tišení bolesti.

V rámci potřeb psychologických jde především o potřebu respektování lidské důstojnosti. Člověk je vždy jedinečná a neopakovatelná bytost a jako k takové je třeba

⁹ Srov. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. (6. dopl. vyd). Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 118-120.

¹⁰ Srov. Tamtéž, s. 19

k němu přistupovat, chápat ho a přijímat vždy, zvláště pak v období, kdy dochází k završení jeho života. Tato oblast zahrnuje také komunikaci. Zásadou však je, že nemocnému říkáme jen tolik, kolik slyšet chce a jen ve chvíli, kdy to slyšet chce. Nemocný má potřebu s námi komunikovat. Ne vždy si však uvědomujeme, že více než slovy sdělujeme naší mimoslovní komunikací. Svými gesty, pohyby, postoji a mimikou sdělujeme velmi mnoho. Nemocný je k těmto projevům zvláště vnímavý, aniž si to my plně uvědomujeme. Důležité je proto neupouštět od komunikace s pacientem v agonii.

V rámci potřeb sociálních jde o udržení sociálních kontaktů. Nemocný většinou o návštěvy blízkých stojí a potřebuje je. Ne však vždy a ne všechny. V těchto potřebách je nutno nemocného respektovat a nechat na něm samotném, aby v tomto ohledu sám dění usměrňoval. Je u každého člověka individuální, jakým kontaktům dává přednost. Většinou jsou prvořadě vztahy a kontakty s rodinnými příslušníky. Někdy však může nemocnému velmi záležet také na kontaktu s bývalými spolupracovníky.¹¹

Nemocný zůstává i v nemoci bytostí sociální, zapojenou do řady sociálních vazeb. Záleží na okolí příbuzných a přátel, jak se sami vyrovnají a smíří s jeho nemocí, se změnami z toho plynoucími a s poznáním, že jde o stav před smrtí. V konkrétním pojetí to znamená, zda mu dovolí být nemocný, dovolí slabost, skleslost, mrzutost, změny fází vyrovnání se s nemocí a nakonec zda mu dovolí smrt a zemřít. Jeho okolí může nemocnému poskytnout pomoc, avšak kvalita pomoci závisí převážně na tom, jak dalece chápe okolí tento stav, do jaké míry jsou blízcí ochotni v tomto ohledu s nemocným hovořit a přijímat jej. Nejsou-li blízcí tuto dimenzi ochotni vnímat, dojde k omezení hovorů s umírajícím pouze na formální rovinu, případně zůstane u pochybného rozveselování nemocného. Někdy je následkem neschopnosti vzájemné komunikace také omezení kontaktu a setkávání s ním.¹²

Potřeby spirituální ještě do nedávné doby nebyly předmětem pozornosti. Také nyní ještě mnoho lidí i z řad zdravotníků se domnívá, že se jedná pouze o potřeby věřících. Věřící člověk tyto potřeby má a většinou také ví, jak s nimi naložit a jak si díky jejich naplnění pomoci a zařídit se. Naopak u lidí, kteří z víry nežijí je pak horší, že v průběhu

¹¹ Srov. tamtéž, s. 19-20.

¹² Srov. OPATRŇÝ, A. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, 2003, s. 6.

vážné nemoci se začínají zabývat životně důležitými otázkami po smyslu života a nemohou nalézt odpověď. Jedná se o situace, kdy člověk potřebuje sám někomu odpustit a potřebuje vědět, že jemu bylo odpuštěno. Touží mít pocit, že jeho život měl smysl a do poslední chvíle má smysl. Proto můžeme nenaplněnost této potřeby, potřeby smysluplnosti, vnímat jako stav duchovní nouze. Tato situace představuje pro člověka utrpení a může dojít až zoufalství.¹³

2.4 Doprovázení v umírání – péče o pozůstalé

Smrt blízkého člověka je extrémním zásahem do života pozůstalých a tato ztráta nemá za následek pouze silné emoční reakce. Způsobuje ztrátu vlastní identity, vlastní integrity, potíže ve vztazích s jinými lidmi a přesvědčení o nestabilitě a bezpečnosti světa. Ne vždy nacházejí dostatečnou podporu a pomoc v kruhu příbuzných a přátel.

Ztráta blízkého člověka je velkým zásahem do života pozůstalých a patří k velmi nepříjemným zkušenostem. Pozůstalí mají pocit, že jejich svět se zhroutil a život ztratil smysl, prožívají hluboký smutek. Jde o problém velmi složitý a komplexní a každý člověk může reagovat na ztrátu blízkého různě.¹⁴

Truchlení představuje způsob překonání extrémní ztráty a jde o náročnou práci z oblasti citové. Jde o nutný a přirozený proces, bez něhož není možné dospět k akceptování ztráty blízké osoby. Není to nemoc, ale reakce, která umožňuje ztrátu přijmout a časem se s ní vyrovnat. V dnešní společnosti, kdy smrt představuje stále „tabu“ neexistuje pro truchlení dostatek prostoru a vhodných rituálů. Pozůstalí jsou v projevech svého zármutku nejistí. Mohou nabývat dojmu, že jejich žal a smutek je slabost nebo i nemoc. Mohou považovat své postoje za morbidní a nezdravé a vše se snažit překonat aktivitou. Pokud není pozůstalým umožněno svůj zármutek ventilovat, může přejít ve formu zármutku potlačeného (larvovaného), u něhož se mohou vyskytnout následně psychiatrické nebo somatické symptomy.

¹³ Srov. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. (6. dopl. vyd.). Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 21.

¹⁴ Srov. KUBÍČKOVÁ, N. *Zármutek a pomoc pozůstalým*. 1.vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2001, s. 24-33.

Truchlení lze rozdělit na několik stádií, kdy můžeme nacházet jistou podobu s fázemi, kterými prochází umírající.¹⁵ Může probíhat normálně nebo patologicky, kdy je nezbytná pomoc profesionální z oblasti psychiatrie a psychologie.¹⁶

Normálně probíhající proces truchlení má tři stadia:

1. krátké období otřesu
2. období intenzivního zármutku a žalu
3. období rekonvalescence – návrat do normálního života

Pozůstalých v hospici se týká anticipované truchlení. Jedná se o formu truchlení, která není přímo vázána na dobu po smrti blízkého člověka. Vyskytuje se často u blízkých příbuzných dlouhodobě vážně nemocných pacientů v souvislosti s očekávanou ztrátou. Pozůstalí v těchto případech jsou nuceni již před ztrátou blízkého člověka zpracovávat svůj zármutek, často jej potlačují, aby nemocného neznepokojovali. Volný průchod žalu potom dají až po smrti nemocného. V tomto období dochází u nich k velkému fyzickému a psychickému vyčerpání, někdy také k hněvu a pocitům viny. Pociťují vinu z vlastního selhání, cítí hněv vůči umírajícímu, že je opouští. Může dojít k dvěma extrémním situacím, kdy v prvním případě se příbuzní od umírajícího mohou předčasně emocionálně odpoutat, ve druhém případě se na něj mohou naopak velmi silně upnout. V tomto případě mají přehnané požadavky na lékařskou péči, chtějí být neustále s pacientem, vyhledávají také alternativní formy pomoci. Jde zejména o případy, kdy osoby mají k sobě navzájem komplikovaný vztah s ambivalentními pocity.¹⁷

Očekávané anticipované truchlení začíná mnohem dříve, než přijde bolestná ztráta. V těchto případech je proto usnadněna úloha akceptování ztráty jako reality. Zvláště je tomu v případech, kdy umírající trpí velkými bolestmi. Potom je jeho smrt vnímána také jako vysvobození. Prožitek smutku ještě před ztrátou může přispět k tomu, že dotyční pozůstalí se vyrovnávají se zármutkem lépe a dříve, než ti, kteří začali truchlit až po přímé ztrátě. Kratší dobu truchlení a celkového vyrovnání se ztrátou prožívají

¹⁵ Blíže k těmto fázím viz. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet* (6. dopl. vyd.). Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 23-25.

¹⁶ Srov. KUBÍČKOVÁ, N. *Zármutek a pomoc pozůstalým*. 1.vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2001, s. 24-33.

¹⁷ Prakticky konkretizují v kapitole 3.3.formou ilustračního příkladu druhého a třetího.

pozůstalí, kteří umírajícího doprovázeli a intenzivně o něho pečovali. Proto je vhodné zapojit příbuzné do péče v co nejvyšší míře.¹⁸

Ze zkušenosti vím, že vždy jde však o záležitost individuální a nelze v tomto směru schematizovat. Truchlení ovlivňuje navíc řada faktorů. K nim patří okolnosti, průběh a doba trvání nemoci, věk umírajícího, vzájemný vztah a jiné.

V současné době díky myšlence hospicového hnutí vznikají **poradny pro pozůstalé**. Smyslem poradenství je být truchlícímu člověku oporou na cestě zvládnutí zármutku. Poradce zde zastává roli průvodce – doprovázejícího. Jde především o to, aby truchlící nezůstal v procesu zvládnutí zármutku osamocen, neztratil se v něm a došel k cíli. Tento cíl představuje pro pozůstalého stav, kdy se cítí mnohem lépe, než na počátku svého truchlení, dokáže na zemřelého vzpomínat, aniž by se zalykal slzami a uvědomil si, že stojí za to jít dál a žít svůj život.¹⁹

2.5 Spiritualita

Spiritualita v našem zdravotnictví představuje však často velké tabu. Stejný problém je známý také z ostatních zemí Evropy i ze zámoří. Za příčinu nelze proto jednoznačně považovat vliv bývalého režimu. Lékaři často pokládají spiritualitu za soukromou oblast, nemají zájem vzdělávat se v této oblasti a pokládají ji za záležitost kněží. Spirituální potřeby bývají také zaměňovány s potřebami psychologickými. Jedná se však o niternější a osobnější angažovanost ve sdílení se s pacientem na nejhlubší úrovni. Pokud lékař přistupuje k nemocnému pouze z pozice autority, v bílém plášti a spolu s ostatními účastníky velké vizity tak působí jako „velký mocný“, může usoudit ze stavu a vzezření „malého pacienta“ na těžkou depresi. Naopak půjde-li o lékaře s většími zkušenostmi, najde si na pacienta chvíli času, přisedne k němu na židli, třeba i v civilu, a promluví s ním jako člověk s člověkem, zjistí, že možná nejde o depresi, ale třeba o výčitky svědomí.²⁰

¹⁸ Srov. KUBÍČKOVÁ, N. *Zármutek a pomoc pozůstalým*. 1.vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2001, s. 24-33.

¹⁹ Srov. ŠPATENKOVÁ, N. *Poradenství pro pozůstalé*. Praha: Grada Publishing a.s., 2008, s. 8-10.

²⁰ Srov. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet* (6. dopl. vyd.). Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s.134-135.

Do rámce spirituální roviny spadají také „úkoly“. Ve sféře sociální a duchovní má nemocný i v těžkých stavech možnost a často také potřebu svůj život dotvořit, zvládnout své obavy a nenaplněné úkoly v kontaktu s někým, komu důvěřuje.

V závěru života je prvořadým úkolem smíření:

- se sebou samým, s během a náplní vlastního života
- s bližními, kteří už zemřeli
- s bližními, kteří žijí
- s Bohem u věřících

Spirituální dimenze může být základem pro způsob, kvalitu a prožívání vztahů k ostatním lidem, pro vztah k sobě samému, k vlastnímu životu a u mnohých i k Bohu. Pro její podporu není třeba jako partnera rozhovoru a prožívání ve všem stejně smýšlejícího člověka, ale toho, který tuto dimenzi života vnímá, s jistou úctou uznává a sám je jí otevřen. Základním prvkem pro podporu duchovní dimenze nemocného člověka je především chápající partner, který je otevřený všem tématům nemocného. Rozhovor může potom přejít do vyloženě náboženské roviny.²¹

Ze zkušeností je známo, že duchovní život člověka často pokračuje nějakým způsobem i ve stavech snížené schopnosti komunikace, bezvědomí a kómatu. Významové hledisko spočívá v podpoře názoru, že nemocný nemá být po žádné stránce odepsán, dokud žije, a to ani po stránce své duchovní dimenze, kterou nemůže projevit. Jde také o naději, že lze prospět formou chápavého přístupu s porozuměním člověku, který verbálně nekomunikuje.²²

Spiritualita je nejnítěnější součástí lidského života zahrnující v sobě duchovní prožitky, tj. vlastní životní cestu, zhodnocenou minulost i významové hodnoty jednotlivých situací. Je to sebepoznání k odhalení nových možností a cest k naplnění vlastního, jedinečného a neopakovatelného životního poslání možností svobodné volby: cest i postojů. Důležité je zcela samozřejmě odpovědně neopakovat stejné chyby. Nebývá to tak vždy s odpovědností k sobě samému.

²¹ Srov. OPATRŇY, A. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, 2003, s. 6-8

²² Srov. tamtéž, s. 6-8.

Je těžké dosáhnout toho, aby člověk žil tak jak by žil, kdyby své umírání prožíval podruhé. Je to úkol pro všechny, protože touto dimenzí se člověk odlišuje od zvířat. Jí se člověk může přibližovat Bohu. Není to jen záležitost víry, i když ji spolu s láskou a nadějí vědomě a systematicky rozvíjí. (Víru lze ztratit nebo naopak lze k Bohu cestu najít.) Obyčejně se člověku dostává této vymoženosti poznávat, co v něm je a není, co je dobré a co zlé, až v pozdějším věku. Ale mimořádnou životní situací, nemocí je člověk veden k přehodnocování svých zkušeností i postojů. V nemoci pozitivní proměna může vést i ke zlepšení výsledků, zkvalitnění zbývajících života, který v nemocnicích často strádá nevšimavým postojem s následnou ztrátou důvěry ke zdravotnictví. S vyhodnocováním spirituální dimenze, dimenze pro život člověka nejdůležitější, i život s nemocí může a měl by být smysluplný.²³

2.6 Dobrovolnictví v hospicích

Dobrovolnictví u lůžka nemocných se stalo v devadesátých letech v našich podmínkách novým fenoménem. Hospice otevřely možnost dobrovolné činnosti tohoto druhu.

Výběr dobrovolníků pro tuto činnost je stejně důležitý jako výběr personálu pro práci v hospici. Ve své absolventské práci jsem se zabývala dobrovolnictvím především v rovině zaměřené na oblast hospice. Věnovala jsem se motivům, které vedou člověka k výkonu dobrovolné činnosti. Nyní se snažím zaměřit na vztahovou rovinu dobrovolnictví u lůžka umírajícího. Čerpám také z vlastních zkušeností.

Dobrovolníci představují civilní prvek ve smyslu integrace zdravých a nemocných. Svým působením znamenají přínos „normality“, která pomáhá nemocným a jejich blízkým na chvíli zapomenout na své trápení. Návštěvy a akce pořádané dobrovolníky pomohou navodit atmosféru normálního světa a nemocní tak mohou na chvíli zapomenout na svá trápení.²⁴

K činnostem dobrovolníka – společníka u lůžka nemocného patří rozhovor, empatické naslouchání, předčítání knihy nebo časopisu, hra na hudební nástroj, doprovod

²³ Srov. VESELÝ, J., VODVÁŘKA, P. *Na stejné lodi*. Brno: Masarykův onkologický ústav, 2005, s. 23.

²⁴ Srov. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. (6. dopl. vyd.). Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 138-139.

nemocného při procházce (v závislosti na zdravotním stavu klienta), obstarání nákupu, modlitba u klienta nebo i s klientem apod. Vše se odvíjí od přání nemocného. Pokud nechce být rušen, dobrovolník jeho přání plně respektuje. Může nabídnout svoji návštěvu v jiném termínu.

Setkání cizího zdravého člověka s nemocným a umírajícím může být pojato jako reálný výjev, kdy účastníky jsou dva lidé. Prvním je nemocný. Jen těžko si lze představit, co vše se v jeho duši odehrává. Jak těžce musí přijímat současně bezmoc těla a pocit vlastní nepotřebnosti. Navíc s vědomím, že se blíží konec. V souvislosti s tím je spojena ztráta všech milovaných a všeho milovaného. Rovněž vědomí, že v minulosti promarnil čas a možné příležitosti. Právě nyní, v nekonečných hodinách na lůžku, myšlenky neustále kolují. Jak těžké musí být přijmout vše najednou. Jak velká tíha srovnatelná s „těžkým závažím“ to musí být. A navíc má přijmout zcela cizího člověka. Najde k němu důvěru?²⁵

Druhým účastníkem je ten, který přišel. Co vše se může dít v jeho duši? Jak těžké musí být vstoupit do pokoje bez pomůcek, bez naučených postupů, bez uniformy profesionála. Vstupuje „nahý“ k člověku, jehož stav vzbuzuje soucit nebo odpor. Druhý však přichází. Je zde a neví, jak nemocnému pomoci. Často nelze ani nalézt vhodná slova pro tuto situaci. Z obavy, že mohou snad vyvolat u nemocného hněv. Jak lze mluvit o naději? Navíc nelze opomenout, že ten, který přichází, je obyčejný člověk, smrtelník. Mnohdy má spoustu starostí, které nemusejí být lehčí, než starosti umírajících.

Právě v tomto okamžiku se může odehrát ten zázrak. Jde o paradox, který je známý těm, kteří se setkávají s nemocí a umíráním častěji. Nemocný obdaruje pokojem člověka, který za ním přišel. Setkali se jeden s druhým a oba prožívají a důstojně nesou úzkost z vrcholícího utrpení. Ten, který přišel, také přináší pokoj. Navíc se může pokusit nadlehčit výše zmíněné „těžké závaží“ umírajícího. Pro oba účastníky to představuje naději, že za utrpením bude klid prostý bolesti a bezmoci. Ne prázdnota, ale naplnění.²⁶

²⁵ Srov. Hospicové hnutí Vysočina, *Výroční zpráva 2003*. Nové Město na Moravě, 2004, s. 4-5.

²⁶ Srov. tamtéž, s. 4-5.

Ze zkušenosti mohu potvrdit obsah výše uvedeného. Nejen jako začínající dobrovolník jsem prožívala v mnoha situacích podobné pocity, nenacházela správná slova, v obavě jsem otvírala dveře pokoje. Přestože jsem byla informována ze strany personálu o stavu a základních povahových rysech nemocného, často jsem postrádala potřebnou jistotu. O to víc mne v těchto situacích provázel pocit absolutní pokory a odevzdání. Nebyla jsem plně praktikující věřící. V oblasti křesťanské víry jsem se však přiměřeně orientovala. Vždy v těchto okamžicích jsem věřila ve vyšší moc, v Boží pomoc v tom smyslu, že mi bude napovězeno, jaká slova při setkání s nemocným volit, jak k němu přistupovat, jak situaci zvládnout. Pokaždé bylo třeba se přizpůsobit daným okolnostem, stavu nemocného a v první řadě jeho vlastnímu přání, zda je pro něho moje přítomnost u jeho lůžka žádoucí. Nemocní, kteří dosud komunikovali a byli orientovaní, se často ptali, z jakého důvodu chodím nemocné navštěvovat. S pojmem dobrovolník se nyní setkali ve svém životě poprvé. V těchto případech byla pro mě situace snadnější, neboť rozhovor byl takto nenásilnou formou zahájen. Nemocné většinou zajímaly okolnosti v souvislosti s dobrovolnictvím. Zajímaly je důvody, proč jsem se rozhodla konat činnost dobrovolníka. Rozhovor se takto dostal do normálních kolejí. O motivech a důvodech, které mne k činnosti dobrovolníka vedly, jsem hovořila pravdivě. Práce, kterou jsem dosud vykonávala, mi nepřinášela uspokojení. Následkem pracovních stresů a napětí jsem sama nakonec dlouhodobě onemocněla. V době rekonvalescence jsem zahájila dobrovolnickou činnost v hospici. Jedním z dalších důvodů byla skutečnost, že mi v minulosti nebylo dovoleno vstoupit do pokoje, kde umíral můj blízký člověk z rodiny.

Mohu potvrdit prožitek vzájemného obohacování v mnoha případech a získání nezapomenutelných naplňujících okamžiků. Mnohé situace zůstanou v mém nitru ukryty navždy, některé jsem vyjádřila formou poetického ztvárnění. Tato forma pro mě představovala možnost zpracování a transformace prožitků při doprovázení. Aktivita tohoto druhu vyplynula rovněž ze skutečnosti, že moje činnost u lůžka nemocného často spočívala v předčítání z knih a recitace básní, které si klient přál. Nebyla jsem sama v podobné aktivitě. V podstatě tato činnost byla iniciována ze strany klienta a byla činností pro obě strany příjemnou.

K tomu, aby člověk mohl doprovázet druhého člověka v umírání je třeba jistoty, síly, empatie, odvahy, hlavně vědomí pokoje a harmonie plynoucí z důvěry v Boží vůli. Dávat, ale nedávat se zcela. Dávat kousek sebe, ve snaze zaplnit to, co se vytrácí k úplnosti toho, co zůstává. Přispět k odhodlání darovat i obdarování přijímat. Můžeme

být svědky vrcholných okamžiků. Právě v těchto situacích si lze uvědomit podstatu darování a obdarování. Je třeba pramene, z kterého budeme čerpat síly. Domnívám se, že ve vztahu k umírajícím to platí dvojnásobně. Sami se musíme vyrovnat s mnohdy i pro nás těžkou situací, v případě že doprovodíme klienta. Také pro dobrovolníka tato skutečnost představuje ztrátu. Je třeba se s danou situací vyrovnat, zvláště pokud došlo k navázání vztahu přátelství ke klientovi. Je třeba jít dál a mít dost síly. Půjdeme a otevřeme další dveře, za kterými čeká člověk. Pokusíme se také jemu předat něco ze „svého pokoje“, kousek sebe, bude-li ochoten nás přijmout.

3 NÁMĚTY A POETICKÁ ZTVÁRNĚNÍ VZÁJEMNÉHO SDÍLENÍ POCITŮ PŘI DOPROVÁZENÍ V UMÍRÁNÍ

V této kapitole představím ukázky poetického ztvárnění situací s uvedením ilustračních příkladů a jejich rozborů s aplikací teoretických poznatků na základě studijních materiálů a odborné literatury. Poetická ztvárnění vycházejí z různých situací, kterých jsem se při doprovázení přímo zúčastnila. Zaměřuji se na vnímání potřeb a možných pocitů nemocných, umírajících, zemřelých a pozůstalých. Ke každému z těchto tří vztahů uvádím tři, v posledním případě dva, ilustrační příklady z praxe a formu poetického ztvárnění s přiblížením uvedené situace rozbohem. Autorskou poezií v jejím celkovém pojetí, tj. jejím významem a využitím jako specifika při doprovázení se zabývám v poslední kapitole mé práce.

3.1 Poetické ztvárnění námětu poděkování, pomoci a duchovní podpory dobrovolníků

Ilustrační příklad:

Poselství dobrovolníků

*Díky Tobě dáváme kousek sebe,
kousek sebe každému,*

který ani prosit nemusí.

*Proto zůstávej s námi, prosíme tě,
dnes i zítra, v zimě i v horkém létě,
abys nablízku nám byl, když zavoláme
a svěřit můžeme ti, co na svém srdci máme.*

*Pomoz nám, ať dávat můžeme
a nic neschází,
ať silní zůstáváme i v čase nesnází.
Díky tobě pak můžeme dávat těm,
kteří strádají, lásku, dobrotu a kousek sebe,
díky Tobě, Bože,
který shlížíš na nás z dalekého nebe.*

*Tak vyslyš naše díky a prosby
v čase vánočním,
ať vstupuje každý den Tvá láska
s dobou půlnoční,
ať oslavujeme Tvůj příchod mezi nás,
plni nadějí,
že ochráníš nás a potěšíš,
i dlaně zkrěhlé se zahřejí.*

*A díky Tobě dál můžeme dávat kousek sebe,
nikdo ani prosit nemusí o ruku podanou,
jen přijme ji.*

První příklad poetického ztvárnění se vztahuje k předchozí kapitole dobrovolnictví. Jedná se o tvorbu dosud nepublikovanou. Tento námět a pokus považuji za nutné uvést z přesvědčení, že pouze díky darům Ducha svatého a vůli Boží mi byla darována možnost inspirace a schopnost psát poezii v oblasti spirituální dimenze umírání a smrti. Poezii založenou na vnímání a následném z dostupnění prožitků vztahu mezi doprovázejícím a doprovázeným. Počátky této poezie spadají právě do doby mého dobrovolnického působení.

3.2 Poetické ztvárnění možných pocitů nemocných a umírajících

Ilustrační příklad první:

Otázky

Kolik mám ještě dní, než přijde poslední...

*Sedněte si u mne a svlékněte svůj bílý plášť.
Vždyť často sám procházím mlhou bílou
tam a zpět...
Jak dlouhá je k věčnosti cesta,
kolik dní, kolik let?
Buďte mi přítelem,
zkuste dát odpověď.*

*Odpovězte třeba otázkou,
já někdy mívám strach.
Ale sedíte-li chvíli u mne,
se mnou, v mých nekonečných hodinách,
mohu snít o věčnosti,*

*jako o překrásných krajinách,
kam doprovodí mne ruka přítele mého.
Cestou trnů a houští ze života bolestného.²⁷*

Inspirací básně nebyl konkrétní umírající klient. Jedná se o vyjádření a přiblížení možných pocitů v umírání a potřeby otevřeného a chápajícího rozhovoru všeobecně. Formulace „svlékněte bílý plášť“ je vyjádřením potřeby důvěrného a přátelského rozhovoru pacienta a lékaře jako člověka s člověkem.

„Rozmluva má cenu zlata, je tím, po čem volají všichni, kteří se ocitli mezi nemocnými. Stačí jen pár slov... Je to lepší než deset injekcí, rozumíte mi? V různých obměnách nemocní žádají: Nenechávejte mě samotného s mým strachem, odsuzujete mě k samotě i v mém životě. Buďte mi partnerem v rozhovoru, ve kterém je možné nárokovat i vyslechnutí věcí nejtěžších!“²⁸

V hospici jsem jako začínající dobrovolník po vstupu na pokoj nemocného byla svědkem situace pro mne tenkrát zcela nové. Lékařka seděla při rozhovoru s nemocným na příležitostném lůžku, umístěném v blízkosti jeho postele a jednala s ním. Jako by byla na přátelské návštěvě. To jsem ještě nevěděla jsem, že to byl příklad vyjádření komunikace rovnocenných partnerů, kdy lékařka nejednala z pozice autority.

Druhá možnost výkladu formulace „svlékněte bílý plášť“ je v možnosti vztahu pacient a doprovázející – dobrovolník, pečovatel, sestra, přítel. Odhození pláště zde představuje potřebu otevřené komunikace v rámci daných kompetencí. Ne jako profesionál, ale jako blízký člověk, který s nemocným cítí, respektuje ho, snaží se vžít do jeho role a pochopit, co nemocný prožívá. Svou sounáležitost může dát najevo třeba i formou chápající neverbální komunikace, mimikou a doteky ve snaze doprovodit umírajícího člověka na jeho těžké cestě. Slova básně mohou vyjadřovat rovněž pacientovo přání, aby nezůstal opuštěn ze strany svých blízkých a přátel, přání zůstat i v nemoci součástí dosavadních sociálních vazeb.

²⁷ NOVÁČKOVÁ, L., DOBROVÍTOVSKÁ, J. *Radost a žal*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2007, s. 33.

²⁸ HAŠKOVCOVÁ, H. *Spoutaný život*. Praha: Panorama, 1985, s. 199.

Haškovcová k tomu říká: „Dá se konstatovat, že chybí návody pro jednání, jak se chovat k nevyлéčitelně nemocnému, ať již je to partner, přítel či spolupracovník. Tady je nezbytné splatit profesionální dluh vážně a nevyлéčitelně nemocným a do úvah, jak k nim přistupovat, včlenit i sféru širších sociálních vazeb, v nichž se nemocní nacházejí.“²⁹

Ilustrační příklad druhý:

Pozdravení

*Dnes dobrou noc vám přeji
a zítra zase dobré ráno,
tak lehce je mi, den co den,
kdy jeden druhému je podoben,
já nenaříkám, ráda jsem,
když mohu ještě popřát všem
dobrou noc a dobré ráno.*

*Dnes dobré ráno přeji vám
a večer zase dobrou noc vám přeji,
i nebi za noci, všem hvězdám,
přestože dráhu mléčnou neznám,
já nenaříkám, ráda jsem,
když hvězdy svítí a k hvězdám všem
se ve snu přibližovat mohu
a popřát dobrou noc s odcházejícím večerem.*

*Dnes dobrou noc vám přeji
a zítra snad zase dobré ráno.
K těmto mým pozdravům slov netřeba.
Jen pohlédnem si do očí a poznáme se,
vždyť nikdo neví, co nový den přinese,
pokaždé však radost mám,
že mohu popřát tobě i vám,
za všechny hvězdy dobrou noc
a s rozedněním zase dobré ráno.³⁰*

Inspirací pro tuto báseň byla klientka ve věku 85 let, imobilní, nedoslýchavá a obtížně verbálně komunikující, klidná, smířená, hluboce věřící a inteligentní. Návštěva u ní byla vždy radostnou událostí pro obě strany, dobrovolníka i pacienta. Většinou jsme jí četli

²⁹ HAŠKOVCOVÁ, H. *Spoutaný život*. Praha: Panorama, 1985, s. 280-281.

³⁰ NOVÁČKOVÁ, L., DOBROVÍTOVSKÁ, J. *Radost a žal*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2007, s. 23.

z knih. Předčítala jsem jí své vlastní verše. Měla z nich radost. Dříve jako učitelka také psala básně pro děti. U příležitosti jmenin jsem jí darovala uvedenou báseň se sdělením, že jsem se pokusila vyjádřit její pocity. Z jejího souhlasného gesta jsem pochopila, že se mi to podařilo.

Tato žena pobývala v hospici delší dobu. Její komunikace spočívala v několika málo slovech. Dlouhodobý pobyt na lůžku snášela trpělivě, výraz její tváře zračil smíření a odevzdanost vůli Boží. Její oči nikdy neztrácely zář a při ranních i večerních pozdravech, které se v konečných fázích děly jen formou neverbální, z nich vyzařovala radost a díkůvzdání. Byla statečná ve svém utrpení. Tento postoj žena mohla zaujmout díky svému hluboce křesťanskému přesvědčení, v jehož duchu prožila celý svůj život. Také proto, že její pozemský život došel naplnění a odejde z něj v životní etapě, která je přirozenou součástí života – ve stáří.

Křesťanská víra směřuje otázky života a smrti do oblasti, v níž rozhoduje Bůh. Naděje pak pramení z tohoto přesvědčení. Člověk si je vědom, že umírá a že smrt je nevyhnutelná. Umírající se v takové situaci loučí se světem, zpravidla rovněž nerad, ale s nadějí na záchranu. Přestože žádný člověk nemůže doložit zkušenost z překročení do jiného světa, umírající věří v jeho existenci, neboť tuto víru vnitřně přijal.³¹

„Jestliže někdo nevěří v Boha spravedlivého, jestliže nevěří ve věčný život po tomto ubohém životě na zemi, pak stojí ve dnech bolestného navštívení bezradný, bez útěchy, bez světélka naděje. Zdrčená duše se tupě odevzdává krutému osudu, zatím co vyčerpané tělo klesá pod tíhou utrpení, které se takovému člověku zdá bezvýchodné a bezúčelné. Navštíví-li stejné utrpení člověka věřícího, který ví, že naše životní cesty vede a řídí Bůh, že je nám blízko i když dopouští bolest, že je dosti mocný, aby nám vynahradil vše, co trpělivě snášíme, potom se s důvěrou odevzdává do jeho otcovských rukou a s nadějí hledí do budoucna.“³²

³¹ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Spoutaný život*. Praha: Panorama, 1985, s. 332-333.

³² OPATRŇÝ, A. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, 2003, s. 4.

Ilustrační příklad třetí:

Devátá komnata

*Děkuji, jen ohlédnu se kolem,
vám všem, které znám a ráda mám,
vám všem, co jste vzpomněli dnešní den,
kdy já komnatu svou devátou otvírám.*

*Já otvírám dveře do komnaty deváté,
věřte mi, jak těžce jen a nevím,
jak dlouho budu v ní.
Ještě chvíli snad potěšit bych se s vámi chtěla,
než zamkne se klíčem zámek
od komnaty poslední.*

*Až zavřou se dveře od komnaty deváté,
pak zůstanu v tichu já věčný sen snít,
ten klid a mír přejte jen duši mé,
vzpomínku na mne budete živou stále mít.³³*

Báseň jsem věnovala klientce u příležitosti životního jubilea devadesátých narozenin. Ve svém věku byla velmi půvabnou starou paní a ze všeho nejvíc a upřímně si přála v pokoji zemřít. Svůj život hodnotila vesměs kladně, prožila čtyři režimy, válku, vychovala syna a pochovala před léty svého manžela. Celý život byla aktivní, dominantní a silnou osobností. Nenaříkala, své hovory podkládala rozumnými argumenty. Dosud se mohla sama pohybovat a obsloužit. Jen těžkou nedoslýchavost považovala za svůj největší handicap. Měla v tomto směru negativní zkušenost ze strany lékařů v oblasti komunikace, kdy nabývala dojmu, že s ní jednájí jako s demenční osobou. Vysoké stáří ve své podstatě vůbec nevelebila. Nejvíce se obávala bezmocnosti. I když zázemí v rodině měla dobré, trpěla utkvělou představou, že starý člověk je na obtíž. V dnešní době, kdy mladí to nemají lehké v oblasti zaměstnanosti a celkově. Přesto však působila vždy vlídně, s úsměvem na tváři a slovně i písemně vyjadřovala svou vděčnost za přístup, jakého se jí v našem zařízení dostávalo.

Z hlediska sociální práce je v individuálním přístupu ke klientovi seniorovi důležitým nástrojem rozhovor. Vyplývá z potřeby starých lidí vyprávět svůj životní příběh, hodnotit, vypovídat se ze svých trápení. Rozhovor je tak prostředkem, který umožní

³³ NOVÁČKOVÁ, L., DOBROVÍTOVSKÁ, J. *Střepiny ostrůvků života*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2005, s. 24.

získat informace o klientovi, jeho minulých rolích a zájmech a historických souvislostech, v nichž žil. Umožní poznat vnímání jeho rodinných a jiných sociálních vztahů.³⁴

Ráda jsem této klientce věnovala více času a mohla se tak dovědět více o jejím životě, představách, postojích a názorech. Sama jsem s ní konzultovala svou literární tvorbu. Měla jsem možnost pochopit a vnímat, že přání k jubileu jejích devadesátých narozenin typu „mnoho štěstí, zdraví a spokojenosti“ by ode mne bylo falešné a laciné. A už vůbec ne opravdovým vyjádřením toho, jak se cítí a co si sama přeje. Projev díky a radosti z její strany pro mne byly dokladem toho, že vystižení jejích pocitů mým poetickým ztvárněním odpovídalo skutečnosti. Věnovanou báseň potom ukazovala v zařízeních, kde trávila později své zbývající dny. Souhlasila rovněž s uveřejněním básně ve sbírce, kterou mohla spatřit pouhých pár dnů před toužebně očekávaným příchodem smrti.

Případy, kdy pacient žádá nebo si přeje urychlení smrti, signalizují nedostatek v uspokojování v některé z oblastí potřeb, a to bio-psycho-socio-spirituální. Někdy jde i o strach z bolesti, ze ztráty lidské důstojnosti a obav, že zůstane své rodině na obtíž. Ve skutečnosti může jít o skryté volání po příležitosti k vyjádření smutku a zoufalství. Často je důvodem podobných žádostí bohužel nezájem a neúcta k člověku, jako jedinečné a neopakovatelné bytosti.³⁵

V daném případě byl nejpravděpodobnějším důvodem poslední z výše uvedených a utkvělé přesvědčení o zcela negativním postoji společnosti k fenoménu stáří na základě vlastní zkušenosti. Rodinné vztahy byly na dobré úrovni, také ochota postarat se o ženu v případě nemohoucnosti. Tuto alternativu však žena vždy zásadně odmítala a trvala na umístění v některém z vhodných zařízení. Důvod mohl pramenit rovněž z charakteristiky jejích osobnostních rysů a způsobu a formy života, který žila. Mohl však zůstat ukryt v hloubi její duše jako nevědomý, nezpracovaný zážitek možného životního traumatu.

³⁴ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. s. 170.

³⁵ Srov. SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. Praha: Ecce Homo, 1995, s. 36.

3.3 Poetické ztvárnění možných pocitů zemřelých

Ilustrační příklad první:

Až půjde na cestu duše má

*Až půjdu na cestu, na mnoho let,
zůstanu ve tmě stát, než přijde zář.
Tam najdu dávno už ztracený svět,
tam v dáli zahlédnu tvou krásnou tvář.*

*Počkám v tom údolí, nebudu se bát,
nic mne už nebolí, jsem lehká jako dech,
vím, že mi pomohou, nebudu-li cesty znát,
vím, že když zavolám, dočkám se jich všech.*

*Zavolám: Čekám vás, všechny, kdo zde jste již,
pojd'te mi v ústrety, chci vás teď objímat,
vás, které jako mne, vedl sem svatý kříž,
s vámi tu dlouho teď budu já rozjímat.*

*Děkuji Vám blízkým, co zde jste zůstali.
Láskou se odměním na důkaz věrnosti.
Ať i vám najde se, ve chvíli poslední,
člověk, váš bližní, na cestu k věčnosti.*³⁶

Inspirací básně mohou být poznatky z literatury o předpokládaných zážitcích ve stavu hraničícím se smrtí na základě svědectví osob, které prožily klinickou smrt. Otázky teologů znějí, zda ráj je stav, nebo způsob existence, nebo místo. Prostor a čas mají po smrti zcela jiný význam, než zde na zemi. Z teologického hlediska je mezi pozemským a posmrtným životem zcela zásadní odlišnost. Cesta duše zemřelého směřuje ihned po smrti buď do stavu zvaného ráj, očištěc nebo peklo. S tím souvisí otázka spásy a zjevení. Víra však není bez pokory a Boží slovo napomíná: *Co je pro tebe příliš nesnadné, nevyhledávej, a co je nad tvé síly, nezkoumej.* Odlišnost našeho života a života duší po smrti je obrovská. Kdo měl příležitost podobný stav prožít (např. prožitek klinické smrti), musí konstatovat, že nelze ani vyslovit nebo vyjádřit, co tam člověk spatřil nebo slyšel (srov. 2 Kor 12,4).³⁷

³⁶ NOVÁČKOVÁ, L., DOBROVÍTOVSKÁ, J. *Střepiny ostrůvků života*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2005, s. 32.

³⁷ Srov. AMORTH, G. *Exorcisté a psychiatři*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 94-95.

Forma možného vědomí blízkosti smrti, podobná výše uvedenému poetickému ztvárnění, se může objevit u umírajících v čase spánku. Pamatuji, kdy pacient krátce po probuzení z odpoledního spánku měl potřebu vyprávět o snu, který se mu zdál. V jeho sdělení zazněly skutečnosti o setkání s člověkem, který již zemřel, popis krásné krajiny, louky plné květin a vůně. Poslední sloka je vyjádřením díky těm, kteří neopustili svého blízkého v umírání. V obecné rovině je vyjádřením díky všem, kteří se podílejí na rozvoji myšlenky hospicového hnutí, myšlenky neopouštět naše umírající.

Ilustrační příklad druhý:

Slova

*Slova první, slova poslední,
Tma s večerem přichází,
ráno se rozední.
Snad ještě odpoví jedním slovem?!
Dveře se zavřely.
Nevyřčené poslední sbohem.
Z oka slza kanoucí
a jeden příběh končí.*

*Slova žalu, slova povzbuzení.
Života pouť končí,
jiné cesty není.
Vzpomínky zůstanou,
žádná slova víc.
Brána se otevírá,
zve k novému světu vstříc,
Duše se loučí.*

*Svět světem zůstává,
nikdo neporučí.
Vrátit čas, život darovat,
odevzdat v naději
věčnosti do náručí.³⁸*

Dcera (věk asi 33 let, svobodná) doprovázela při pobytu v hospici svoji umírající matku. Pacientka byla imobilní, při vědomí, orientovaná, velmi hubená následkem progresu jejího dlouhodobého onemocnění. Diagnóza byla oběma ženám známa. Dcera trávila s matkou na pokoji většinu času. Ráno odjížděla do zaměstnání.

³⁸ NOVÁČKOVÁ, L., DOBROVÍTOVSKÁ, J. *Radost a žal*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2007, s. 23.

K personálu hospice přistupovala velmi komisním a direktivním způsobem. Ihned po přijetí matky na místě instruovala lékaře a ošetřující, co, kdy a jak mají nemocné udělat. Chovala se, jakoby vše věděla nejlépe. O matku pečovala vzorně v době posledních dvou let, vždy zajistila vše tak, jak nejlépe mohla. Matka střídavě pobývala v nemocnici a doma. Nebylo snadné této příbuzné navrhnout jiné postupy, i kdyby byly pro nemocnou sebelepší. Nemocná měla nejkvalitnější kosmetiku, léčebné pomůcky a prádlo. Dcera vše po návratu prověřovala a konzultovala s matkou. Nebyla přístupná k přirozené formě diskuse. V době své nepřítomnosti nejméně třikrát telefonovala, jak se matce daří. Pokud se nedovolala přímo jí na mobil, telefonovala rovnou na oddělení. Stávalo se, že telefon na sesterně dlouho zvonil. V dopoledních hodinách jsme prováděly hygienu u nemocných. Jednou jsem doběhla k telefonu po jeho dlouhém vyzvánění. Žena s velkým rozhořčením a rozčileně, proč nikdo nezvedá telefon, žádala zjistit, co se s matkou děje. Od rána se jí na mobil nemůže dovolat. V jejím hlase převládalo zděšení. Uklidnila jsem ji, že matka spí a je hodně slabá. Patrně by mobilní přístroj ani v ruce neudržela. Ihned se tázala na podrobnosti, zda matka dostala nové léky, co může být příčinou, že je dnes tak špatná. Informovala jsem službu konající sestru. Sama jsem byla udivena a nemohla jsem reakci dcery pochopit. Vždyť prognóza onemocnění je jí známa. Nikdo z personálu si nechtěl představit být svědkem úmrtí nemocné za přítomnosti dcery.

Na mé noční službě se ve večerních hodinách stav pacientky zhoršil. Dcera striktně vyžadovala přivolání lékaře, dožadovala se řešení a případného transportu nemocné na urgentní příjem. Nepomohlo lékařovo vysvětlování. Na nátlak rozčilené dcery přistoupil na možnost provedení punkce. Patientka přežila do ranních hodin. Zvonkem nás dcera přivolala, zdálo se jí, že matka nedýchá. Sestra s účastí konstatovala smrt. Při posledních třech vydechnutích umírající dcera přiskočila k matce v naději, že ještě není konec, prosila, ať řekne aspoň slovo. Sestra jemným dotekem negovala její domněnku a pobídla ji, zda si přeje zavřít matce oči. Dcera stála celá v transu jako přikovaná. Řekla jen naprosto klidně, ať jí je zatlačí jedna z nás. Žádné scény, naprostý klid. Jen poslední slza skanula matce, když jsem jí zatlačila oči. Gesto jakoby vyjadřovalo matčinu lítost: „Odpusť, že jsem tě opustila.“

Vše ostatní proběhlo bez emocí. Dcera se na pokoji dlouho nezdržela. Sestra při následném rozhovoru s příbuznou zjistila, že tato žena nyní po smrti své matky zůstala úplně sama. Z rodiny zbyla snad jedna vzdálená příbuzná vysokého věku. Pochopily jsme, že matka byla dceři jediným smyslem života. Vztah mohl být takto i oboustranný. Snad proto se ji svou péčí snažila vědomě i podvědomě za každou cenu co nejdéle udržet při životě. Nebýt přístupu, který dcera zvolila, zemřela by matka pravděpodobně o mnoho dříve, ale pokojně. Do poslední chvíle vedla o matku boj, boj proti všem, proti konečné definitivě – smrti. Toho dne byl konec. Žena se s námi rozloučila zcela jiným tónem, než jakým zde jednala po dobu svého pobytu. Podání ruky, lehký úsměv a slova díků. To vše bylo pro nás nečekaným překvapením.

Špatenková upozorňuje na případy, kdy jsou příznaky přicházející smrti zřejmé, příbuzní k nim však mohou zaujímat ambivalentní vztah. Jakkoli by na racionální úrovni chápali, že život jejich blízkého se blíží ke konci a že už není v silách lékařů cokoli pro jeho záchranu udělat, v emocionální rovině se uplatňuje vzpoura vůči takovým úvahám. Představa, že by je měl blízký člověk opustit, je pro ně prostě nepřijatelná. Zakazují si tyto myšlenky a někdy se i chovají, jakoby se nic nedělo. Ocítají se ve fázi selektivní slepoty, kdy nevidí, co nechtějí nebo se chopí iracionálních nadějí.³⁹

Ilustrační příklad třetí:

Odpusťte

*Odpusťte, že nešel jsem s vámi dál,
tady naše cesta končí.
Však vzpomeňte, co ten čas mně i vám dal,
že jsem vás vždycky miloval
a dokud to možné bylo,
vedle vás vždy stál.*

*Čas rozdělil nás, zůstávejte...
Můj čas teď jinou cestou se bude ubírat.
Odpusťte, že nemohu teď vaše slzy utírat,
jen své duši prostor přejte,
aby klidna mohla usínat,*

³⁹ Srov. KUBÍČKOVÁ, N. *Zármutek a pomoc pozůstalým*, 1.vyd. Praha: ISV Nakladatelství, 2001, s. 51

*a duši mé naději, že v nebi světlo věčné
jí bude navždy plát.*⁴⁰

Inspirací básně byl rovněž člověk, jehož jsem ve své praxi doprovázela a ošetřovala. Obsahuje stejné prvky, jako předchozí ilustrační příklad. V tomto případě doprovázela manželka svého umírajícího manžela. Zpočátku na pokoji nezůstávala přes noc, to následovalo, jakmile se stav nemocného velmi zhoršil. Žena byla velmi nervově labilní. Přestože nemocného navštěvovali také ostatní příbuzní a známí, kteří se jí snažili být nápomocni, postoj ženy se nezlepšoval. Odcházela vždy rozrušená a s pláčem. Pacient nesl svůj úděl statečně. Dokud byl schopen verbálního projevu, sám se s omluvou vyjadřoval k reakcím své ženy. Svěřil se, že si neumí představit, co s ní bude, až sám zemře. Měl značné obavy, jak žena situaci a další život bez něho zvládne. Hovořil také o některých okolnostech jejich vztahu. Žena měla neurotické problémy, byla nepraktická a nesamostatná. Vyčítal si, že svým přístupem k ní, kdy raději sám vždy všechno řešil, zařizoval, aby ji šetřil, prokazoval jí vlastně medvědí službu. Nikdy mu nepřišlo na mysl, že by ji mohl opustit, přestože v manželství nebyl šťastný. Považoval za svoji povinnost ve vztahu zůstat za všech okolností. V jistém smyslu ženu miloval. Nikdy také nepomyslel na to, že může onemocnět a zemřít dříve než ona. Dával si vinu za to, že odchází a ji zde nechá samotnou. Z uvedeného bylo možno usuzovat na nezdravou až patologickou závislost ženy na svém manželovi, na vztah ve smyslu vlastnění.

Přítomnost ženy u lůžka tohoto nemocného mu jeho úděl v žádném případě neusnadnila. Žena seděla vedle lůžka, držela umírajícího za ruku a neustále hořekovala, co jen jí to manžel udělal, proč ji opouští. Nepomohly dobře míněné rady personálu ani příbuzných, kteří, muže přicházeli navštívit. Žena nechtěla od muže odejít za žádnou cenu. Při jedné z návštěv vyprovázela žena svoji známou. V okamžiku její nepřítomnosti manžel vydechl naposledy. Jakmile to žena po návratu zjistila, propukla v hysterický pláč s výkřiky: proč, když ona zde nebyla. Vrhla se na muže, třásla s ním a dožadovala se kontaktu z jeho strany. Reakce a stav ženy byly vážné natolik, že bylo nutno přivolat rychlou záchrannou pomoc.

⁴⁰ NOVÁČKOVÁ, L., DOBROVÍTOVSKÁ, J. *Střepiny ostrůvků života*, Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2005, s. 31.

Svatošová hovoří ve svých publikacích a přednáškách často o případech, kdy umírající jakoby „využije“ okamžiku nepřítomnosti doprovázejícího u lůžka a zemře. V obecné rovině mohou slova uvedeného poetického ztvárnění pocitů zemřelého vyjadřovat lítost nad odchodem ze života, opuštěním vazeb na své blízké, nemožnost zemřelého své blízké jakkoli utěšit. V konečném pojetí jde o přání zemřelého, aby truchlení pozůstalých bylo v rámci možností zpracováno způsobem, který umožní transformaci zármutku přijatelnou formou. Přání, aby pozůstalí žili dál svůj život a zemřelý mohl odpočívat v klidu a pokoji na věčnosti.

3.4 Poetické ztvárnění možných pocitů pozůstalých a truchlících

Ilustrační příklad první:

Pramen vody živé

*Jak ráda bych ti vrátila život!
Kde najdu pramen,
ze kterého živá voda prýští?
Kdybych mohla oživit tě svojí slzou
nebo políbit tě mojí múzou,
kde vdechnuta má naděje
něhou andělskou.*

*Jak ráda bych ti darovala svůj,
jak ráda bych místo tebe
zpívala píseň z nebe s chórem andělů.
Tato má slova si pamatuj,
a věř, že opravdová jsou.
Až za tebou mne jednou jejich křídla ponesou,
věř, že budu šťastnou nevěstou bohatou.*

*Však není nikde pramen vody živé,
ani naděje, že jej někdy naleznou.
Naděje však přece svítá,
až projdu svůj žal na dno samé,
až poznám věci nepoznané,
vrátíš se mi v mém snu neskutečném,
tak i můj kříž, který přijímám
v nedohlednu nekonečném.⁴¹*

⁴¹ NOVÁČKOVÁ, L., DOBROVÍTOVSKÁ, J. *Střepiny ostrůvků života*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2005, s. 29.

Báseň může významově vyjadřovat pocity všech, kteří utrpěli ztrátu blízké, velmi blízké osoby. Především je vyjádřením pocitů zoufalství truchlícího člověka, který se snaží vyrovnat se ztrátou mladého člověka, který odešel předčasně z tohoto světa. Inspirací básně byly nezávisle na sobě dvě ženy s podobným osudem. Obě utrpěly ztrátu dítěte stejného pohlaví a téměř stejného věku. Rozdíl mezi oběma případy byl v tom, že v tom prvním se jednalo o ztrátu očekávanou, v druhém však o ztrátu náhlou, tragickou. Oba příběhy se však vztahují k hospici.

Matku, která doprovázela svou umírající, ani ne dvacetiletou dceru, jsme všichni obdivovali. Jak statečně se dokázala chovat v tomto pro ni velmi bolestném případě, očekávané ztráty dítěte! S personálem ochotně spolupracovala, nevynucovala si žádnou zvláštní pozornost. Vše v pokoře přijímala, za vše děkovala. Byla velmi vděčná, že měla možnost v našem zařízení pobývat spolu s dcerou. Byla spokojena co do kvality služeb a lidského přátelského přístupu ze strany personálu. Také možnosti pobytu domácího zvířete – pejska v zařízení si velmi cenila. Okamžik smrti dcery a následné vyřizování záležitostí v souvislosti s úmrtím prožila navenek bez velkých emocí. Další den přinesla smuteční oznámení a při loučení s námi nešetřila slovy díky. Při tomto rozloučení byly slzy nejen na její straně, ale především v očích nás přítomných. Smutek při vzpomínce na zesnulou dívku, kterou jsme ošetřovaly, zasáhl také nás. Často jsme na ni později vzpomínaly a o situaci společně hovořily. Nelze v podobných situacích nepomyslet na to, že podobná ztráta se může týkat kohokoliv z nás. Hodnotily jsme a obdivovaly statečnost matky, která doprovodila svou dceru až do posledního okamžiku a neupadala v zoufalství. Hodnotily jsme její silnou osobnost.

Asi po roce se tato žena zúčastnila pietního aktu pořádaného v hospici – setkání pozůstalých se vzpomínkou na zemřelé. Hovořila s námi, vzpomínala a působila vyrovnaně. Vzpomínala jsem, jak statečně vše tenkrát zvládala, jak jsme ji všichni obdivovali, zda je to vůbec při takové ztrátě možné. Žena se vyslovila v tom smyslu, že neví, odkud tenkrát sílu k zvládnutí tak těžkého úkolu vzala. Svěřila se však, že jejím nevysloveným přáním bylo přání vlastní smrti. Dva měsíce po smrti dcery sama onemocněla a ocitla se na pokraji celkového vyčerpání. Tento stav trval více než půl roku. Přes veškerou podporu blízkých a příbuzných byla nucena vyhledat odbornou pomoc, ale díky rodinnému zázemí a pomoci psychologa se jí podařilo nakonec opět nalézt rovnováhu, mohla opět začít pracovat a žít.

Druhý případ se týká ženy, která ztratila sedmnáctiletou dceru následkem dopravní nehody. Sama nehodu přežila bez větších zranění. Tato žena vyhledala odbornou pomoc v rámci hospicové poradny, která mj. pořádala i školení pro dobrovolníky, jehož jsem se také účastnila. Žena s námi byla přítomna na všech přednáškách. Výhledově plánovala realizaci hospicového hnutí v místě svého bydliště. Byla ochotna o svém trápení s námi hovořit. Její přímé vstupy v diskusích na téma pomoc pozůstalým byly obohacím přednášek. Neobešly se však bez emocí. Od tragické události uplynul jeden rok.

Ze zkušenosti mohla sdělovat, co jí v době po úmrtí dcery posilovalo, co naopak oslabovalo, jaká forma pomoci ze strany blízkých a přátel byla vhodná a jaká naopak. Jako nejvíce traumatizující hodnotila skutečnost, že nemohla dceru doprovodit. Byla plna neustálých výčitek, proč musela odejít její dcera a ne ona sama. Raději by na místě dcery viděla sebe samu neboť si nedovedla život bez ní představit. Hledala cestu, jak se vyrovnat s tak těžkou ztrátou. Byla z tohoto důvodu v dlouhodobé pracovní neschopnosti a bohužel neměla ani uspokojivé rodinné zázemí. Žila bez manžela a syn s rodinou bydleli ve vzdáleném městě.

Pro překonání zármutku hledala vhodné činnosti, které by byly pro ni cestou k jeho alespoň přiměřenému zvládnutí. Požádala, zda může v našem hospici vykonat krátkodobou stáž. Za tři měsíce po absolvování druhé části kurzu přijela do našeho hospice se mnou. Navázala pěkný a vzájemně obohacující vztah s pacientkou, která neměla žádného příbuzného. Obě našly sympatie jedna k druhé. Po ukončení stáže zůstala žena s nemocnou, s naší sociální pracovnící a se mnou v telefonickém kontaktu. Nemocná byla tomuto seznámení ráda. Svěřila nám, jak ji přes všechnu svou vlastní bolest těší, že mohla ještě na sklonku svých dnů alespoň trochu pomoci útěchou, slovem a radou druhému člověku. K Vánocům, krátce před vlastní smrtí, nechala koupit pro novou přítelkyni sošku anděla a požádala nás, abychom ji ženě odeslaly. Zásilka se nám však vrátila zpět. Žena se v místě původního bydliště již nezdržovala. Kontakt na ni jsem sehnala teprve za tři roky a setkaly jsme se. Tato žena však zůstala tragickou ztrátou trvale postižena. Byla uznána plně invalidní z důvodu nezpracovaného patologického zármutku.

Ve svých přednáškách a publikacích přirovnává Špatenková proces zdolávání ztráty k „výstupu na vysokou horu“. Pozůstalý se nachází ve stavu, kdy už vrchol má na dosah, náhle však znovu upadne dolů. Takto pokračuje stále opakovaně jako na časově náročné trati. Uvádí, že doba truchlení a vyrovnání se ztrátou je u každého jiná. Závisí na tom, o jaký vztah se jednalo a na dalších faktorech a okolnostech smrti. Všeobecně považuje dobu intenzivního truchlení do jednoho roku po smrti blízkého člověka. Manžel, který ztratil ženu, truchlí zpravidla jeden až dva roky. Žena, která ztratila muže, truchlí zpravidla tři až šest let. Matka, které zemřelo dítě, se nemusí se ztrátou vyrovnat nikdy.

Ilustrační příklad druhý:

SMS do nebe

*Píšu Ti SMS do nebe,
jen čtyři slova němá.
Pár zkratek neznámých.
Nikdo z živých
rozumět šanci nemá.*

*Píšu Ti SMS za tmy půlnoční.
Snad Bůh sám Tobě ji doručí
na displej bez písmen,
jak přání novoroční,
jež věčnost ukryje ve svém náručí.*

*Zprávu snad přinesou vločky sněhové,
co z nebe na zem spadnou,
roztají a zmizí v barvě duhové.
Zavírám oči, nastavím dlaně své,
odpověď již nedostanu žádnou.⁴²*

Inspirací básně byla pozůstalá žena, která mi u příležitosti vzpomínkového aktu setkání pozůstalých v hospici svěřila svůj příběh. Po smrti svého přítele, s nímž plánovala společnou budoucnost, se nemohla vůbec vyrovnat se zármutkem a ztrátou. Nemoc se u přítele objevila zcela nečekaně a měla velmi rychlý spád. Ženě se pak často stávalo, jakoby přítele zahlédla v davu lidí nebo zaslechla jeho hlas. Věděla, že její představy jsou nereálné, ale vždy ji situace rozrušila. Neustále proto docházela k přítelovu hrobu.

⁴² NOVÁČKOVÁ, L., DOBROVÍTOVSKÁ, J. *Radost a žal*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2007, s. 36.

Zde promlouvala k příteli a svěřovala mu svá trápení v souvislosti s jeho úmrtím. Byla dlouhý čas velmi sklíčená a v těchto okamžicích nacházela krátkodobou útěchu. Před odchodem ze hřbitova vždy pohlédla na mobilní telefon, aby věděla, kolik je hodin. Při té příležitosti ji jednoho dne napadlo napsat textovou zprávu zemřelému, kterou však neodeslala, neboť nebylo kam. Dál potom opakovaně hrob navštěvovala. Zejména tehdy, kdy na ni smutek doléhal nejvíce. Na zemřelého neustále intenzivně myslela. Jednoho dne po návratu domů uslyšela na svém mobilu opakovaně tón ohlášené příchozí zprávy. Po otevření však displej hlásil: „žádné textové zprávy“. Žena byla přesvědčena, že se jí touto formou přítel ohlásil. Nabyla dojmu, že přítel je „někde“ dosud blízko v určité prostorové a časové dimenzi. Rozhodla se, že najde někoho, kdo se zabývá možnostmi zprostředkování kontaktu se zemřelými osobami – spiritismem. Po určité době však byla cestou ve vlaku náhodou svědkem diskuse dvou cestujících. Rozhovor byl veden v dimenzích víry - o duši, cestě duše po smrti. O případu, kdy příbuzná velmi lpěla na zemřelé osobě a jejíž duši takto nebylo dopřáno dojít svého pokoje. O snaze a praktikách příbuzné kontaktovat duši zemřelého, což mělo za následek její trvalé psychické poškození. Díky této příhodě žena dokázala přehodnotit svůj vztah k zemřelému, upustit od podobné snahy v zájmu svém i v zájmu zemřelého a věci mezi nebem a zemí předat do rukou nejvyšší spravedlnosti. Stalo se tak necelý rok po úmrtí přítele.

Touha hovořit se zesnulými je známa v kulturách všech národů. Svědčí o tom, že většina lidí je přesvědčena o nesmrtelnosti lidské duše. Může se tak dít z různých důvodů. Může jít o zvědavost a touhu poznat něco tajemného, zájem, zda se mohou něco přiučit, touha poznat blízké události v přesvědčení, že zemřelý zná odpověď. Další pohnutkou může být láska k zemřelé osobě, kdy se člověk nechce od ní odloučit a hledá způsob, jak s ní být v kontaktu. Snaha dovědět se, zda existuje posmrtný život, jaké to tam je a jak se duším vede.⁴³ V oblasti víry existuje jediná odpověď. Hledání pravdy v záhrobí bez účasti Hospodina a s pomocí magických prostředků je v rozporu s Božím přikázáním. Jde jen o pověru a blud. Není dobré účastnit se spiritistických akcí. Jde o nezdravou zvědavost, která v konečném důsledku nikomu neprospívá, naopak brání truchlícímu v postupném přijetí ztráty.⁴⁴ Z hlediska víry existuje teorie, že duše

⁴³ Srov. AMORTH, G. *Exorcisté a psychiatři*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 91-93.

⁴⁴ Srov. *Katechismus katolické církve*. 2. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 524

zemřelých v ráji mohou přijímat naše modlitby a přimlouvat se za nás u Boha. Můžeme se domnívat, že duše zemřelých mohou vidět a vnímat naši existenci zde na zemi. Mezi námi a zesnulými je nepřekonatelná vzdálenost, neboť žijí v naprosto jiném prostoru. Pokud existuje nějaká komunikace mezi nimi a námi, pak jediné za předpokladu, že ji umožní Hospodin. Je třeba připomenout, že jde o oblast nadpřirozena, kde lidská přirozená věda, coby prostředek poznání, není dostačující. Není zde proto možno dělat nějaké pokusy. Je nezbytné držet se Božího zjevení. Ten, kdo se pokouší jít cestou spiritismu, vzdaluje se od Boha i od pravdy.⁴⁵

⁴⁵ Srov. AMORTH, G. *Exorcisté a psychiatři*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 91-93.

4 ÚVAHY O TAJEMSTVÍ SMRTI

Smrt a její tajemství vždy patřila k základním otázkám ve vztahu k lidské existenci. Představovala základní kámen každé filozofie. Jednalo se o vztah a souvislost mezi životem a smrtí, jak by si člověk mohl představovat dění smrti, událost smrti a život po smrti. Zájem v otázkách smrti za poslední desetiletí vzrostl a představa smrti je pojímána ve smyslu něčeho nepředstavitelného, abstraktního, o čemž je konkrétní diskuse nepatřičná. Nelze říct o smrti nic s konečnou platností. Existuje v tomto směru řada spekulací, například model reinkarnace, jenž je pro mnoho lidí názornější než křesťanský pohled na smrt. Rozum a srdce nás nabádá přemýšlet o průběhu a dění smrti a rozvíjením představ jejich obrazného vyjádření, co se může ve smrti s námi dít.⁴⁶

Ze zkušenosti vím, jako snad každý, že přemýšlení o vlastní smrti vzhledem k výše uvedenému, dostává nejčastěji prostor ve spojitosti s úmrtím blízkého, známého a účasti na pietním aktu posledního rozloučení v obřadní síni. Atmosféra těchto okamžiků nás nutně vede k zamyšlení nad zákonitostmi života, kterým se nevyhne žádný z nás. Tehdy konfrontujeme smrt zemřelého s vlastní pomíjivostí. Poslední akt rozloučení je také velmi důležitým prvkem uvědomění si reality ztráty a následného zvládnutí stavu truchlení. Bohužel často se někteří pozůstalí v dnešní době rozhodnou vzdát se pořádání posledního aktu rozloučení, především pro jeho finanční nákladnost.

Na tyto skutečnosti upozorňuje Špatenková ve svých publikacích a přednáškách. Pozůstalí takto mohou lépe akceptovat realitu smrti. Rovněž pohled na tělo zemřelého je potvrzením uvedené reality. Naopak v případech náhlých úmrtí a v situacích, kdy tělo nebylo možno identifikovat (např. úmrtí při požárech, hromadných katastrofách) nebo pokud neměli pozůstalí možnost účasti na posledním aktu rozloučení, může v tomto směru u pozůstalých docházet ke komplikacím při zpracování zármutku a přijetí reality smrti. Truchlící může mít pocit přítomnosti zesnulého. Zvláště v období krátce po úmrtí, kdy pozůstalý věří, že dotyčný je přítomen v určité časové a prostorové dimenzi. U některých pak přetrvává i v delším období, zvláště v případech, kdy byl mezi truchlícím a zemřelým intenzivní vztah. Truchlící hovoří o zesnulém v přítomném čase,

⁴⁶ Srov. GRÜN, A.. *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, s. 20.

má pocit, že slyší jeho hlas, kroky. Tento pocit může narůst do patologických rozměrů, kdy truchlící trpí halucinacemi a bludy o zemřelém.⁴⁷

Díky švýcarské lékařce Elisabeth Kübler-Rossové, která popsala jednotlivé fáze umírání, se stalo téma smrti, po desetiletí dosud vytěšňované z veřejnosti, opět společenským tématem. Následně se mnoho lidí odvážilo zveřejnit zážitky spojené se zkušeností prožitku vlastní klinické smrti. Anselm Grün zmiňuje Raimonda Moodyho, který popsal mnoho zážitků a pocitů osob, stojících v blízkosti smrti ve známé knize *Život po životě*. Popisuje v ní dlouhý temný tunel, světlo, blížící se jiné bytosti, které chtějí pomáhat, setkání s bytostmi již zemřelými, příbuznými a přáteli a s bytostí vyzařující lásku, světlo a teplo. Umírajícímu se zdá, že se přibližuje k určité hraniční čáře, k rozhraní mezi životem a smrtí. V rychlém sledu mu před očima probíhá celý život, zažívá pocity štěstí, lásky a radosti. Moody nemůže prostřednictvím těchto zážitků z blízkosti smrti popsat život po smrti nebo dokonce život věčný. Nejedná se v tomto směru o pohled na onen svět. V mnoha ohledech však uvedené souhlasí s křesťanskou tradicí setkání se s „vlastní pravdou“. Světelnou bytost křesťané spojují s osobou Ježíše Krista, židé s andělem, kterého jim posílá Bůh. Ve vztahu k výše uvedeným skutečnostem je třeba podotknout, že věda se pokouší vysvětlit tyto aspekty po stránce lékařské nebo psychologické jako zkušenosti získávané díky neurologickým stavům, možné halucinace a klamné představy.⁴⁸

Můžeme říci, že popisovaná oblast zůstane navždy otevřenou kapitolou ve vztahu k lidské existenci a neprobádaným tématem. Nikdo ze zemřelých nám skutečné svědectví o tom, jaký prožitek smrti byl, nemůže dát. V okamžiku smrti pacienta v hospici stojíme tváří v tvář smrti člověku, s nímž jsme šli kousek cesty společně. Můžeme se jen domnívat, jaký byl prožitek smrti tohoto člověka, zda chtěl či nechtěl něco sdělit. Nelze, aby na mysl nepřišla otázka, co se stalo a jak asi vnímal okamžik své smrti. Se zatajeným dechem stojíme před tímto tajemstvím a pravda, že „něco nad námi musí být“, slovy Marie Svatošové, bývá v dané okamžiky více než aktuální. Jsme srozuměni s tím, co bude následovat. Oznámení úmrtí příbuzným, konfrontace s jejich reakcí na událost ve smyslu emocí, pomoc a rady při následném postupu ohledně

⁴⁷ Srov. KUBÍČKOVÁ, N. *Zármutek a pomoc pozůstalým*. 1.vyd. Praha: ISV Nakladatelství, 2001, s. 136-137.

⁴⁸ Srov. GRÜN, A. *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, s. 22-24.

posledních věcí člověka. Zemřelého necháme na pokoji dvě hodiny po úmrtí, potom odvezeme do pietní místnosti. Výraz tváře člověka po smrti nám většinou také dává poznat, zda odešel ve fázi smíření. V tomto případě tvář skutečně zkrásní a promění se. Pak nepřijde na mysl jednoznačné tvrzení, že tvář smrti musí být nutně jen hrozivým obrazem konečnosti. Naopak v tomto tajemném okamžiku a ve chvíli tichého zastavení mohou tiše plynout myšlenky. Také v zamyšlení nad představou našeho vlastního okamžiku smrti. Z těchto chvil ztišení a vnímání tušeného a neviditelného může vzejít právě poezie.

4.1 Poetické ztvárnění tématu smrti v básnické tvorbě významných českých autorů

Tajemství smrti po celou dobu existence lidstva inspirovalo mnohé básníky k jejímu vyjádření formou poezie. Jedná se o oblast smuteční, funerální a thanatologické poezie – verše související se smrtí a truchlením. Právě verše mohou svou myšlenkovou a uměleckou vytríbeností přinést souznění, slovní vyjádření mučivě nesdělitelného smutku nebo jinou útěchu pozůstalým. Proto nyní v poslední kapitole se snažím připomenout některá díla významných českých básníků.⁴⁹

Karel Hynek Mácha (1810 - 1836) - romantický básník považovaný za zakladatele novodobé vyspělé české poezie, autor básně „Máj“. Proslul též jako zakladatel básnický náročného zpracování tématu smrti. Pro Máchu se smrt jeví jako možné „bytí v nečase“ a právě proto vrchol hrůzy. Jeho „nicota“ a „nic“ se staly inspirací pro řadu českých básníků, zřejmě nejvíce pro Františka Halase, kterého 120 let po Máchově smrti nazve jeho přítel František Hrubín „zkoumačem posmrtných nicot.“ Nejpůsobivěji vyjádřil Mácha své pojetí smrti-nicoty, včetně protikladnosti časem členěného života a bezčasé posmrtné věčnosti, ve 2. zpěvu Máje, když odsouzenec čeká v cele na popravu.

František Halas (1901 - 1949) byl motivem smrti až fascinován a vyrovnával se s ní především ve vztahu k lásce, k ženě, k erotice (někdy až morbidně - např. v básni Smrt držená v růžové), zkoušel ji i v poetistickém veršování (např. Lyrické smetí). V roce 1936 napsal Halas Jiřímu Mahenovi v reakci na jeho pozitivní hodnocení básně Přiznání: „*To Přiznání opravdu dlouho trvalo a jsem rád, že se Vám tak líbí. My o těch*

⁴⁹ Srov. <http://www.umirani.cz/index.php?cmd=page&id=323> (20. 2. 2009)

*černých řekách víme víc než jiní. A pomalu mi začíná svítat, že vtékají do nějakého zlatého jezera, kde bůh je možná vodníkem.*⁵⁰ Úvahy nad smrtí dominují sbírce „Kohout plaší smrt“, kde kohout však může zaplašit jen noční přízrak smrti, nikoli smrt samu. Smrt „Potopa“ zůstala nedokončeným torzem, z něhož fragmenty byly otištěny až posmrtně. „KHM“ je báseň věnovaná Karlu Hynku Máchovi.

Jiří Mahen (1882 - 1939) – moravský básník, dramatik, prozaik, hybatel kulturního života v Brně, kde byl dramaturgem Národního divadla i tvůrcem Národní knihovny. Souzněl s Halasovým básnickým ohledáváním tématu smrti. Halas mu v reakci na pozitivní ohlas své básně „Přiznání“ napsal, že spolu více než jiní rozumějí „těm černým řekám“. V roce 1929 doplnil Mahen ke 2. vydání své časnější sbírky „Balady“, z roku 1908, báseň „Doslov“ - smrt pro něho, stejně jako např. pro E.A. Poea, nemá mnohdy barvu černou ani čínsky bílou, ale rudou (a láska je modrá).

František Hrubín (1910 - 1971) – lyrický básník a dramatik, napsal v roce 1949 rozsáhlejší panychidu „Svit hvězdy umřelé“ za zemřelým přítelem, básníkem Františkem Halasem. Kromě jiného v ní připomněl i Halasovu uhranutost smrtí:

*„Co veršů rozsvítil jsi jako svěc,
abys až za smrt viděl bez dívání.
Zkoumači nicot. Nechals nakonec
svou rakev spustit k jejich ohledání.“*

U tak známého básníka, jako je **Jiří Wolker** (1900 - 1924), připomeňme pro mnohé méně známou báseň „Muž“ inspirovanou smrtí básníkova děda (Těžká hodina, 1922), z další tvorby k tématu báseň „Hřbitov“. Báseň „Umírající“ je vyjádřením vlastních pocitů vědomí blízkosti smrti.

*„Až umřu, nic na tomto světě se nestane a nezmění,
jen srdcí několik se zachvěje v rose, jak k ránu květiny,
tisíce umřely, tisíce umrou, tisíce na smrt jsou znaveni,
neboť v smrti a zrození nikdo nezůstal jediný.“*

⁵⁰ HALAS, FRANTIŠEK. *Životem umřít*. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 147

*Smrti se nebojím, smrt není zlá, smrt je jen kus života těžkého,
co strašné je, co zlé je, to umírání je,*

Josef Hora (1891 - 1945) – nejvýznamnější představitel proletářské poezie, připsal své ženě, která pečovala o umírající sestru, krátkou reflexi o službě umírajícímu (svým způsobem hospicovou báseň) „U lože umírající“ a v roce 1940 napsal na téma smrti a pohřbívání rozsáhlé „Rekvie“ (32 strof), v němž se obecné téma prolíná s konkrétní smrtí mladého básníka Jiřího Wolkera (jemuž Hora mluvil na pohřbu v roce 1924). V půvabné symbolické básni „Čas, bratr mého srdce“ měl snad na mysli smrt zastavením času, v němž se s námi nebesa otočí „k jiným hvězdám a v jiný sen“? Miniatura „V mlze“ jako by byla ozvěnou rozsáhlého „Requiem“ za Jiřím Wolkerem.

Fráňa Šrámek (1877 - 1952) se na gymnáziích vyučuje jako básník okouzleného a buřičského mládí a vitalistické oslavy života (Splav, Měsíc nad řekou, Stříbrný vítr). Jako takový se opakovaně vracel k absurdnosti válečného zabíjení (např. báseň Raport: „...člověk rád jde, člověk musí jít, když pán chce, smrti vsťíc...“). Napsal však také zajímavé reflexe přirozené smrti „Při jednom pohřbu a Ohni odevzdaný“, jemně lyrickou a kuriózní odkazem na pohřeb žehem. A čeho se týká „Předtucha melancholická“ - stárí, nebo smrti?

Bohuslav Reynek (1892 - 1971) byl nejen básník ale také grafik a překladatel. Pro tohoto hluboce věřícího člověka je smrt častým tématem nebo motivem básní. Sbíрка „Ostny v závoji“ představuje soubor básníkovy tvorby poetické i grafické s pojednáním o básníkově životě a osudu. V básni „Mrtví“ jde o vyjádření krásy a pozitivního pohledu na těla zemřelých:

*„Krásné a spravedlivé jest umírání,
mrtvých úsměv jest jako z pastvin vání,
jako půlky jablek zimních kosti jich skrání.
Jejich ruce jsou jako svadlé podzimní listí,
ruce jejich jsou tiché a studené
jako luna, jako úsvit dne,
pokojny, že úzkost žádná jimi nepohne....“*

5 AUTORSKÁ POEZIE Z PROSTŘEDÍ HOSPICE A JEJÍ VÝZNAM

Autorskou poezii z prostředí hospice⁵¹ lze považovat za příspěvek obohacení spirituální roviny doprovázení. Vychází ze snahy ztvárnit pocity a prožitky doprovázejících na straně jedné a předpokládané nebo sdílené pocity člověka prožívajícího způsobem sobě vlastním svou nemohoucnost v nemoci na straně druhé formou veršů v odkonkretizované podobě. Konstatováním jedinečnosti, neopakovatelnosti prožitků s cílem pokusit se přispět k vědomému a odevzdanému přijetí pozemsky drsné samozřejmosti umírání a smrti. Zmírnit a nadlehčit smutek s odkazem na jistoty (v existenci Boží přítomnosti), mimo naše chápání a tím k jeho smysluplnému prožití i postupnému uzdravování. Přispět k navazování kontaktů mezi zraněnými pozůstalými s odkazem na podobnost problémů, v nichž se nacházejí a z nichž se postupně uzdravují. V jejich dočasné izolaci povzbudit a ne planě potěšit a přispět tak k posílení adaptace na situaci ztráty více či méně blízkého člověka.

Autorskou poezii z prostředí hospice lze také považovat za projekt kulturní nadstavby na základě dobrovolnického autorství pro využití přímo v hospici i na veřejnosti k propagaci hospicového hnutí formou literárních pořadů. Cílem projektu je přispět ke snaze lidsky smýšlet o základních hodnotách života, respektovat v umírání člověka jako jedince a napomoci k proměně postojů ke smrti a umírání.

Poezii z prostředí hospice lze využít, jak již bylo výše uvedeno, k přímému sdílení smutku s pozůstalými. K usnadnění prožitku truchlení i akceptace ztráty individuálně i při pořádání pietních vzpomínkových aktů na setkání pozůstalých. Další využití se nabízí v oblasti osvěty a šíření hlavních myšlenek hospicového hnutí. Projekt nachází uplatnění v nejširší veřejnosti v otázce dosud tabuizované. Na základě individuálního posouzení stavu pacienta a vhodnosti situace se nabízí možnost přispět ke smíření s neodvratnou konečností a k jejímu přijetí.

⁵¹ První sbírka poezie nese názvem „Střepiny ostrůvků života“ byla vydána v roce 2004. Druhá sbírka poezie „Radost a žal“ byla vydána v roce 2007 u příležitosti pátého výročí otevření Hospice na Svatém Kopečku.

Dá se předpokládat, že ne vždy, ne u každého se setká tento projekt s porozuměním. Je možné, že bude přijímán s pochybnostmi jako naivní pokus dosáhnout ideálního stavu. I sebemenší krůčky k cíli však stojí zato. V tomto případě se stokrát opakovaná pravda stává pravdou. Tento experimentální projekt je možno doložit řadou ohlasů a projevů uspokojení nad tím, že modlitební verše v mnohém pomohly, uklidnily, a v neposlední řadě ukázaly i cestu, jak dál. Navíc doplnily to, o čem pozůstali i umírající neměli dříve ani tušení. Napomohly k cestě smíření s bolestnou, ale přitom přirozenou skutečností. Jsou toho důkazem i slova díky na setkání pozůstálých. Mohou být světskou modlitbou, navodit podmínky pro změnu postoje i myšlení v nové situaci. Způsob přijetí duchovní lyriky je nepochybně dán také výběrem vhodné příležitosti nebo situace, jako jsou bezesporu benefiční koncerty. Záleží také na vhodnosti, odhadu možností a způsobu podání, celkové realizaci a zpřístupnění veršů. Vnímavý člověk dokáže vystihnout ten pravý okamžik k nabídce ve vhodné fázi utrpení. Ne každá věková hranice je veršům nakloněna. Přijímání je dáno také stylem a povahou člověka.⁵²

⁵² Považuji za nutné poznamenat, že nezávisle na aktivitě poetického ztvárnění vzájemných pocitů v utrpení a v umírání z Hospice na Svatém Kopečku uskutečňuje v Ostravě podobný projekt skupina kolem lékaře a spisovatele Pavla Vodvářky. Verše své i P. Josefa Veselého prezentuje na onkologických konferencích. A svědectví onkologa, básníka a kněze v jedné osobě s vynikajícími empatickými schopnostmi je jistě pádnější než svědectví laiků, navíc také o vlastních onkologických, což je odvážným a bez dalších slov výmluvným činem. Společná publikace výše uvedených autorů nese název „Na stejné lodi“. Její druhé vydání je z roku 2005 a třetí z roku 2008. Její součástí tvoří hudební kompozice na CD k vybraným textům z knihy. Publikace MUDr. Pavla Vodvářky „Křížová cesta nemocného rakovinou“ byla vydána v roce 2004.

ZÁVĚR

Ve své práci jsem se zamýšlela nad otázkou konečnosti lidského života a možnostmi doprovázení v umírání.

Tabuizace tématu umírání a smrti, které jsme byli po desetiletí svědky má významné důsledky. Samotné vymezení pojmů hospicová a paliativní péče, terminálně nemocný a umírající, důstojné umírání, dobrá smrt a doprovázení nemocných není v našich podmínkách samozřejmé. Proto jsem přiblížila myšlenku hospice, která představuje alternativu opětovného přijetí smrti jako přirozené součásti lidského života. V tomto směru jsem se věnovala také tématu dobrovolnictví u lůžka nemocných a umírajících.

Na základě svých prožitků při doprovázení umírajících a jejich blízkých jsem se pokusila vyjádřit předpokládané pocity ve spirituální rovině formou poetického ztvárnění. Představila jsem některé ukázky vlastní autorské tvorby, publikované ve dvou básnických sbírkách, které se vztahují k prostředí hospice. Mým cílem bylo ukázat na možnost vzájemného sdílení pocitů v odlehčené formě. Jednou z cest jak toho dosáhnout, může být právě poezie. Skrze ni lze spatřovat v bolesti hlubší smysl. Napoví o základních hodnotách, když se nad ně povzneseme.

Toto pojetí pohledu na smrt by se mohlo jevit jako iluze. Úmrtí blízkého člověka je bezesporu vždy bolestnou událostí. Smrt je nutno v reálné podobě z jiného úhlu (zahrnuje např. lítost nad mladým, neprožitým životem, zranění nejbližších) považovat za negativní událost, která změní zaběhnutý styl života všech, kterých se nějakým způsobem blíže dotkla. Může mít na ně záporný dopad, v případě úmrtí rodičů i navždy poznamenat život osiřelých dětí. Při úmrtí živitele rodiny jde navíc o sociální zátěž, kterou rodina strádá. Ztráta blízkého člověka se značnou citovou, stresovou i ekonomickou zátěží rodinu destabilizuje. Zemře-li dítě, je to nanejvýš bolestný a krutý zásah do života rodičů, se kterým se některým nikdy nepodaří zcela vyrovnat. Pomoc, účast a sdílení je v těchto chvílích namístě.

Dnešní doba upouští od tradice vyjádření symbolu smutku oblékáním černého oděvu nebo označením jeho nositele černou páskou, jak tomu bylo dříve. Je dokladem toho, že smutek se nenosí. Tato symbolika však měla svůj význam. Nejednalo se pouze o vyjádření úcty k zemřelému. Domnívám se, že v jistém smyslu se okolí chovalo

ohleduplněji k lidem, kteří se nacházeli v období zvládání smutku. U takto označených osob se snadněji dával projevům smutku volný průchod a ten, který neměl odvahu si promluvit s porozuměním, raději setkání vyloučil. Dalo se takto zabránit i situačním traumatům z pouhé nevědomosti. I když člověk nedává najevo svůj smutek, zranění uvnitř nějakou dobu přetrvává.

Díky mému působení v Hospici na Svatém Kopečku mi bylo dopřáno zažít situace a setkání s lidmi, kterých se dotkla v životě ztráta blízkého člověka. Jaká byla jejich bolest a jak mnoho bolesti byli nuceni unést? V hospici jsem byla svědkem utrpení nastávající matky, které zde umíral manžel z důvodu nevyléčitelné nemoci. Jakoby zázrakem se tento muž dožil dne, kdy ještě mohl spatřit své narozené dítě. Hraniční situace, kdy se zúčastnění mohou jen domnívat, jaký smysl je uvnitř skryt. Musela bych uvést ještě mnoho a mnoho příkladů bolestných ztrát, jejichž bolavým dotekům jsem chtěla porozumět. Mnohé z nich mají něco společného. Poslední dny prožité v prostředí naplněném vlídností, klidem a péčí zohledňující lidskou důstojnost. Pro pozůstalé to hodně znamená. Většina z nich takto vyjádřila své pocity na setkání pozůstalých v hospici a vzpomínkovém aktu se mší svatou za jejich zemřelé.

Pozůstalí jsou zváni na tato setkání přibližně do jednoho roku po úmrtí jejich blízkého. Často také vysloví přání se žádostí opakovaného pozvání. Setkání pozůstalých je v hospici pořádáno dvakrát v roce. Právě u příležitosti tohoto vzpomínkového aktu jsou jim nabízeny sbírky básní a poezie z prostředí hospice. Jejich posláním je mimo jiné dotknout se bolestných pocitů i vzpomínek a pokusit se je zmírnit.

Symbolické vysvětlení úvodní básně *Báseň-bolest*.

Báseň jako jiný, neprozaický, zástupný symbol k vyjádření tíživého pocitu, symbol napovídající, že i bolest lze odvedením pozornosti převést v poezii. A přesto zůstává obojí tím, čím je. Vyslovením slova bolest se evokuje potřeba ji zjemnit, pomoci, léčit ji slovem, Slovem božím i lidským. A báseň nepřestane v sobě skrývat podtext, ze kterého vznikla – z lidského utrpení, kterému však byl dán určitý smysl. Které bylo pochopeno a přijato jako součást obrazu života, ve kterém se střídají dny dobré i zlé. Všichni se jednoho dne ocitneme tváří v tvář zcela nevyhnutelnému konci bytí, který je také třeba přijmout. V očekávání toho, co bude následovat. Ve smíření, na kterém je ve vztahu k umírání a smrti z pozemského hlediska mnohdy hodně nepochopitelného a nesmiřitelného.

PRAMENY A POUŽITÁ LITERATURA

- AMORTH, G. *Exorcisté a psychiatři*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, ISBN 80 -7192-981-6
- GRÜN, A. *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997. ISBN 80 -7192-221-8
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Spoutaný život*. 1.vyd. Praha: Panorama, 1985.
- KUBÍČKOVÁ, N. *Zármutek a pomoc pozůstalým*. 1.vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2001. ISBN 80- 85866-82-X
- MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-X
- MUNZAROVÁ, M., *Proč Ne eutanazii*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-7195-258-9
- NOVÁČKOVÁ, L., DOBROVÍTOVSKÁ, J. *Střepiny ostrůvků života*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2005. ISBN 80 -7266-207-4
- NOVÁČKOVÁ, L., DOBROVÍTOVSKÁ, J. *Radost a žal*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s.r.o., 2007. ISBN 978-80-7265-4
- OPATRNÝ, A. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*. 3. (dopl.) verze. Praha: Pastorační středisko při arcibiskupství pražském, 2003.
- SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. Praha: Ecce Homo, 1995.
- SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. 6. (doplněné) vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-7195-307-4
- ŠPATENKOVÁ, N. *Poradenství pro pozůstalé*. Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-1740-1
- TOŠNER, J., SOZANSKÁ, O. *Dobrovolníci a metodika práce s nimi v organizacích*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-514-8
- VESELÝ, J., VODVÁŘKA, P. *Na stejné lodi*. Brno: Masarykův onkologický ústav, 2005
- Katechismus katolické církve*. 2. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 80-7192-488-1.
- Hospicové hnutí Vysočina, *Výroční zpráva 2003*. Nové Město na Moravě, 2004

<http://www.umirani.cz/index.php?cmd=page&id=323> (20. 2. 2009)

Kurz hospicové péče pro dobrovolníky. Hospicového hnutí Vysočina v Novém Městě na Moravě, květen a říjen 2002

Konference Nové trendy v hospicové péči. SZŠ a VOŠz. E. Pöttinga, Olomouc, duben 2008

Seminář: Život až do konce – zvláštní význam práce hospiců. Sozialakademie Haus Silberbach v Selbu. EJM-Lazarus, kvalifikační a poradenské zařízení, září 2007

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Osvědčení - *Kurz hospicové péče pro dobrovolníky*. Hospicového hnutí Vysočina v Novém Městě na Moravě, květen a říjen 2002

Příloha č. 2: Potvrzení o účasti na Seminář: *Život až do konce – zvláštní význam práce hospiců*. Sozialakademie Haus Silberbach v Selbu. EJF-Lazarus, kvalifikační a poradenské zařízení, září 2007

Příloha č. 3: Nakladatelská smlouva knihy *Střepiny Ostrůvků života*, červen 2005

Příloha č. 4: Nakladatelská smlouva knihy *Radost a žal*, červenec 2007

OSVĚDČENÍ

Jitka Dobrovítovská'

pan/paní

absolvoval/a

KURZ HOSPICOVÉ PÉČE

PRO DOBROVOLNÍKY

2. ročník • 2004

pořádaný HOSPICOVÝM HNUTÍM - VYSOČINA v Novém Městě na Moravě

program jarní části kurzu

- Pomoc pozůstalým
PhDr. N. Kubičková-Špatenková, Ph.D.
- Komunikace s nemocným člověkem a jeho rodinou
MUDr. M. Goldmannová
- Komunikace s postiženými syndromem demence a deprese
MUDr. T. Tošnerová
- Zdravotnická péče o nemocné z pohledu dobrovolníka
Mgr. E. Havlíková
- Poslední věci člověka
J. Mlčoch

program podzimní části kurzu

- O tvořivé síle v nás
Mgr. R. Sukupová
- O sdílení a soucitu
Mgr. R. Sukupová
- Strach ze smrti
Mgr. D. Ženatý
- Kontakt s věřícími klienty a rodinami
Mgr. M. Erdinger
- Využití metody "videotrénink interakcí" pro nácvik komunikace s klienty
Mgr. P. Koběřská

3. 10. 2004

datum

Vojtěch Hrouda

RNDr. Vojtěch Hrouda, Ph.D.
předseda HHV

Iva Kondýšková

Iva Kondýšková
koordinátorka dobrovolníků HHV

SOZIALAKADEMIE

Kvalifikační a
poradenské zařízení

POTVRZENÍ O ÚCASTI

Paní **Jitka Dobrovítovská**

se zúčastnila

Semináře: Život až do konce –
zvláštní význam práce hospiců

24. až 26. září 2007

Sozialakademie **Haus Silberbach**
v Selbu, OT Silberbach
Sommerhauer Straße 1-5

V Berlíně/Selbu, 26. září 2007

Ewald Möller
Odborný referent pro koncepční
práci a akademie

Matice cyrilometodějská s. r. o.

NAKLADATELSKÁ SMLOUVA

podle zák. č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon)

mezi smluvními stranami

Nakladatelství Matice cyrilometodějská s. r. o., Dolní náměstí 24, 771 00 Olomouc 1, IČO 47973650, zapsaná v OR vedeném u KS Ostrava oddíl C, vložka 5476, zastoupené jednatelem panem **Josefem Vlčkem (dále jen nakladatel)**

a

Titul, jméno, příjmení: Jitka Dobrovitovská dále jen autor(ka) (spoluautorka (PhDr. Ludmila Nováčková))
Rodné číslo: 635528/1801
Adresa: Rezáčova 2, 779 00 Olomouc

Předmětem autorského práva je dílo literární vlastní – překlad.

Název díla: Střepiny ostrůvků života

Stručný popis díla: sbírka hospicové poezie

Užití díla: bude vydáno knižně do konce srpna 2005

Termín a způsob dodání: bylo dodáno

Náklad: minimálně 800 ks

Doba šíření díla: neomezeně

Autorský honorář: = 0, - Kč =

Počet autorských výtisků: 0 ks

Autorský honorář bude vyplacen: —

Zvláštní požadavky autora(-ky): Nakladatel bude knihy distribuovat odběratelům dle dodaného seznamu autorkami.

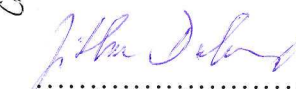
Autor(ka) dá souhlas k tisku připraveného díla svým podpisem na titulní straně a parafováním každé dvoustránky tiskové makety.

Autor(ka) dodá nakladatelství s dílem i anotaci, která se bude užívat k prezentaci díla. Nakladatelství má právo anotaci zkrátit či jinak upravit, a to v plném rozsahu.

Autor(ka) prohlašuje, že je skutečným a jediným autorem výše uvedeného díla.

Autor(ka) souhlasí se shromažďováním údajů o své osobě a rodného čísla pro účely finančního úřadu.

V Olomouci dne 17. 6. 2005

 Jitka Dobrovitovská
 autor

 Věra Matra
 za nakladatele

Matice cyrilometodějská s. r. o.

NAKLADATELSKÁ SMLOUVA

podle zák. č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění zákona č. 81/2005 Sb.

mezi smluvními stranami

Nakladatelství Matice cyrilometodějská s. r. o., Dolní náměstí 24, 771 00 Olomouc 1, IČO 47973650, zapsaná v OR vedeném u KS Ostrava oddíl C, vložka 5476, zastoupené jednatelem paní Věrou Mrtvou (dále jen nakladatel)

a

Titul, jméno, příjmení: Jitka Dobrovitovská dále jen autor(ka) (spoluautorka PhDr. Ludmila Nováčková)
Rodné číslo: 635528/1801
Adresa: Rezačova 2, 779 00 Olomouc

Předmětem autorského práva je dílo literární vlastní – ~~překlad~~

Název díla: Radost a žal

Stručný popis díla: sbírka hospicové poezie

Užití díla: bude vydáno knižně do konce srpna 2007

Termín a způsob dodání: bylo dodáno

Náklad: minimálně 500 ks

Doba šíření díla: neomezeně

Autorský honorář: = 0,- Kč =

Počet autorských výtisků: 0 ks

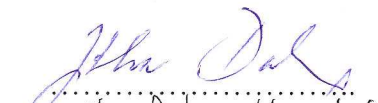
Autorský honorář bude vyplacen: _____

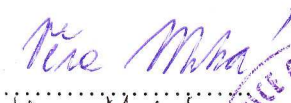
Zvláštní požadavky autora(-ky): _____

Autor(ka) prohlašuje, že je skutečným a jediným autorem výše uvedeného díla.

Autor(ka) souhlasí se shromážděním údajů o své osobě a rodného čísla pro účely finančního úřadu.

V Olomouci dne 27. 7. 2007

 Jitka Dobrovitovská
 autor

 Věra Mrtvá
 za nakladatele

